

# οί ξένες άμεσες έπενδύσεις καί ή διαμόρφωση της νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)

τού  
Α. Κ. Γιαννίτση  
*Δρος Οικονομικών Έπιστημών*

Οί ξένες έπενδύσεις καί γενικότερα τό «ξένο κεφάλαιο» άνήκουν στους παράγοντες πού άσκησαν βαθιές επιδράσεις στή διαμόρφωση των οικονομικών καί κοινωνικών δομών καί εξέλιξεων όλόκληρης της νεώτερης (μετά τό 1830) ιστορικής φάσεως της Ελλάδας, καί προσδιόρισε σέ μεγάλο βαθμό την έκταση, αλλά καί τή μορφή πού πήρε ή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας. Έτσι, ή διερεύνηση της δομής καί των λειτουργιών του ξένου κεφαλαίου στή διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης της χώρας άποτελεί βασικό στοιχείο γιά τήν κατανόηση της διαδικασίας σχηματισμού κεφαλαίου καί των βασικών οικονομικο-κοινωνικών σχέσεων, πού χαρακτηρίσαν τή νεοελληνική ανάπτυξη,<sup>1</sup> καί πού προσδιόρισαν, ως ένα σημείο, καί τόν μεταπολεμικό χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας.

Οί επιδράσεις από τήν εισροή ξένου κεφαλαίου παρουσιάζουν, βασικά, ιδιαίτερο οικονομικό καί πολιτικό ένδιαφέρον στή μεταπολεμική (μετά τό 1953) περίοδο. Κατά τήν περίοδο αυτή, ή Ελλάδα άποτελέσε ένα από τά τμήματα της περιφέρειας, όπου ή στήριξη στό ξένο κεφάλαιο επέτρεψε μιά γρήγορη διεύρυνση του βιομηχανικού τομέα καί συγχρόνως άπέτρεψε τήν εμφάνιση άξεπέραστων, από κοινωνικο-πολιτική άποψη, άδιεξόδων καί άντιθέσεων. Η τελευταία αυτή λειτουργία του ξένου κεφαλαίου δέν άποτελεί νέο στοιχείο. Είτε σάν επένδυση χαρτοφυλακίου (portfolio investment) είτε σάν άμεση επένδυση (direct investment), από τόν 19ο αιώνα βασικός ρόλος του ξένου κεφαλαίου είναι ή δημιουργία ή ή ενίσχυση εϋνοϊκών γιά τή λειτουργία του κοινωνικο-οικονομικών δομών, ή άποτροπή δηλαδή συνθηκών, πού θά ήταν δυνατό νά παρεμποδίσουν ή νά περιορίσουν τήν επέκταση της δραστηριότητάς του. Η λειτουργία αυτή οδηγεί στον περιορισμό των περιθωρίων γιά «αυτόνομες» οικονομικές καί πολιτικές αποφάσεις, στήν άποδυνάμωση των δυνατοτήτων αυτοπροσδιορισμού, καθώς καί στό φαινόμενο της «έξαρτήσεως».

Η Ελλάδα, από τόν 19ο αιώνα, ήταν μιά από τίς χώρες, όπου ή μεταφορά ξένου κεφαλαίου καί γενικά χρηματικών πόρων χρησιμοποιήθηκε σέ μεγάλο βαθμό σάν πολιτικό εργαλείο γιά τήν προώθηση της πολιτικής επιρροής των δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων καί τήν ενίσχυση των δυνάμεων εκείνων, πού διασφάλιζαν τήν ένσωμάτωσή της στή διεθνή καπιταλιστική άγορά.

Η μελέτη της παρουσίας του ξένου κεφαλαίου στή νεοελληνική οικονομία έχει βασικά περιοριστεί στον ρόλο καί τήν έκταση των ξένων δα-  
νειών, πού δόγησαν τήν Ελλάδα σέ τέσσερις

1. Ο δρος «νεοελληνικός» θά χρησιμοποιηθεί κατ' οικονομία, γιά νά υποδηλώσει τό διάστημα μεταξύ 1821 καί 1939, όπου αναφέρεται, βασικά, ή εργασία.

διαδοχικές πτωχεύσεις (1827, 1843, 1893 και 1932) και συνέτειναν, σέ συνδυασμό βέβαια και με άλλους παράγοντες, όπως τόν μηχανισμό τών διεθνών ανταλλαγών, στην ένταξη και εξάρτηση τής ελληνικής οικονομίας από τό διεθνές καπιταλιστικό σύστημα.<sup>2</sup> Δέν υπάρχει άμφιβολία, ότι τά ξένα δάνεια ήσαν στην περίοδο πριν από τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ή κυρίαρχη μορφή είσοδής ξένου κεφαλαίου στη χώρα, αλλά και ή βασική μορφή διεθνούς μετακινήσεως κεφαλαίου.<sup>3</sup> Οί ξένες άμεσες επενδύσεις πήραν τήν έκταση και τή διάρθρωση πού τς μετέτρεψε σέ κυρίαρχο παράγοντα τής δυναμικής του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος μόνο μεταπολεμικά. Διαδραμάτισαν όμως και προπολεμικά ένα σημαντικό ρόλο, πού προοδευτικά κέρδιζε σέ βαρύτητα.

Σκοπός τής εργασίας αυτής είναι νά βοηθήσει νά θγούν όρισμένα συμπεράσματα σχετικά με τήν έκταση και τή σημασία πού πήρε τό φαινόμενο τών ξένων άμεσων επενδύσεων στην μεγάλη περίοδο από τό 1830 μέχρι τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς και με τόν ρόλο πού έπαιξε στό σχηματισμό τής ελληνικής οικονομίας στην περίοδο αυτή. Η κεντρική προβληματική άφορα στίς σχέσεις μεταξύ τής είσοδής ξένων άμεσων επενδύσεων και τής διαδικασίας ανάπτυξεως και εκβιομηχανίσεως τής χώρας.

### μορφές, έκταση και προέλευση τής είσοδής ξένου κεφαλαίου

Σ' όλο τόν 19ο αιώνα και άκόμα μέχρι τά μέσα σχεδόν του 20ού, οί επενδύσεις χαρτοφυλακίου ήσαν, όπως αναφέρθηκε, ή κυρίαρχη μορφή μετακίνησης κεφαλαίων και τούτο ίσχυει και για τς εξέλιξεις στον ελληνικό χώρο κατά τήν περίοδο αυτή. Η παραπάνω διαπίστωση βασίζεται βέβαια σέ κριτήρια καθαρά ποσοτικά, στή σύγκριση δηλαδή του όγκου τών επί μέρους εισροών ξένου κεφαλαίου, αλλά παραβλέπει ποιοτικά κριτήρια, όπως τόν ρόλο πού έπαιξαν οί ξένες άμεσες επενδύσεις, παρά τόν σχετικά περιορισμένο όγκο τους, για τόν σχηματισμό μιάς περιφερειακής οικονομίας. Στην περίπτωση τής Ελλάδας, από πάρα πολύ νωρίς άρχίζουν νά ιδρύονται ξένες επιχειρήσεις με δραστηριότητα σέ διάφορους τομείς,

εξέλιξη πού φθάνει στό κορύφωμά τής κατά τό διάστημα του μεσοπολέμου. Μάλιστα κατά τή διάρκεια τής περιόδου πού έξετάζεται έχουμε και ένα φαινόμενο, πού πολύ λίγο προσέχτηκε και πού ώστόσο είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για τήν έρμηνεία και τήν αξιολόγηση τών επιδράσεων του ξένου κεφαλαίου πάνω στη διαδικασία ανάπτυξεως τής χώρας. Ένώ δηλαδή κύριο διακριτικό στοιχείο μεταξύ άμεσης επένδυσης και επένδυσης χαρτοφυλακίου είναι τό άν ό δανειοδότης με τή μεταφορά κεφαλαίου σέ μιά άλλη χώρα αναπτύσσει και συγχρόνως έλέγχει μιά επιχειρηματική δραστηριότητα, ή άν απλώς διαθέτει τό κεφάλαιο έναντι μιάς προσόδου, στην πραγματικότητα υπάρχουν μορφές περισσότερο πολυσύνθετες. Έτσι σημειώνονται περιπτώσεις, όπου ή μεταφορά κεφαλαίου παίρνει κατ' άρχήν τή μορφή δανείου, συγχρόνως όμως ό δανειοδότης έξασφαλίζει τή διαχείριση, τήν πρόσοδο και τόν έλεγχο διαφόρων παραγωγικών δραστηριοτήτων, τουλάχιστο για τό χρονικό διάστημα πού θά μεσολαβήσει μέχρι τήν εξόφλησή του. Έχουμε δηλαδή τό φαινόμενο, μιά μεταφορά κεφαλαίου, πού εμφανίζεται τυπικά σάν επένδυση χαρτοφυλακίου, στην πράξη νά συνδυάζεται με άμεσο ξένο έλεγχο εγχώριων πόρων και παραγωγικών δραστηριοτήτων, πού μάλιστα κατά κανόνα δέν σχετίζονται με τή συντελούμενη μεταφορά κεφαλαίου.

Στην Ελλάδα τού φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε στίς περιπτώσεις π.χ. του «δανείου μονοπωλίων» του 1887, όπου οί ξένες τράπεζες πού χορήγησαν τό δάνειο τών 135 εκ. φρ. ίδρυσαν εταιρία για τή διοίκηση και διαχείριση τών κρατικών μονοπωλίων πού τούς παραχωρήθηκαν σάν έγγύηση (ΑΕ διαχειρίσεως τών μονοπωλίων τής Ελλάδας), στην περίπτωση τής συμβάσεως ULEN, πού ανέλαβε τή διεύθυνση και εκμετάλλευση τών έργων ύδρευσεως μέχρι τήν εξόφληση του δανείου από τήν ελληνική κυβέρνηση,<sup>4</sup> ενώ με τήν έπιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Έλέγχου τό 1898 και τής παραχώρησης του έλέγχου και τής διαχείρισεως μιάς σειράς κρατικών μονοπωλίων και φόρων στη Διεθνή Οικονομική Έπιτροπή, στην ούσια έχουμε τό ίδιο φαινόμενο σέ μιά γενικότερη μορφή του.

Στόν πίνακα 1 δίνονται στοιχεία σχετικά με τόν όγκο τής είσοδής κάθε μορφής ξένων κεφαλαίων κατά περιόδους. Άν εξαιρέσει κανείς τήν επαναστατική περίοδο μέχρι τό 1830, κατά τήν οποία έχουμε τά δύο δάνεια ύψους 800 χιλ. και 2 εκ. στερλινών από τήν Άγγλία, τό 1824 και 1825 αντίστοιχα, τό υπόλοιπο διάστημα μπορεί νά υποδιαιρεθεί στίς έξι ή επτά δεκάετες ειδικότερες περιόδους.<sup>5</sup>

2. Οί μόνες εργασίες πού εξετάζουν κάπως βαθύτερα τς ξένες άμεσες επενδύσεις είναι του Δ. Στεφανίδη: *Η είσοδή ξένων κεφαλαίων και αί οικονομικά και πολιτικά της συνέπειαι* (Θεσσαλονίκη 1930), καθώς και τό άρθρο του Α. Φ. Φρέρη, «Τό ξένο κεφάλαιο στην Ελλάδα (1840-1940)», στον *Όικον. Ταχιδόμοιο* τής 29. 1. 1976. Βλ. επίσης τό τίθελιο του Κ. Τσουκιά: *Έξάρτηση και Άναπαγωγή. Ο Κοινωνικός Ρόλος τών Έκπαιδευτικών Μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, (Αθήνα 1977), τά κεφάλαια στίς σελ. 246-266.

3. Βλ. J. H. Dunning, *Studies in International Investment* (London 1970), σελ. 2 έπ.

4. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 181, 157, 237 και 279.

5. Ο Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 170, δια ρίνει τρεις χρονικές

- α) 1830-1878
- β) 1879-1914
- γ) 1914-1919
- δ) 1920-1939

Τό παραπάνω σχῆμα διακρίσεως ἀναφέρεται βασικά στίς φάσεις καί τήν ἐξέλιξη πού γνώρισε ἡ νεοελληνική οἰκονομία καί ἔχει περισσότερο ἀναλυτικό χαρακτήρα, παρά τήν ἔννοια μιᾶς οὐσιαστικῆς τομῆς μεταξυ τῶν ἐπί μέρους περιόδων. Σέ γενικές γραμμές ἡ διάκριση αὐτή ἔχει ὡς ἐξῆς: Στήν πρώτη περίοδο (1830-1878) τό ξένο κεφάλαιο σάν οἰκονομική κατηγορία ἐλάχιστο ἐνδιαφέρον δείχνει γιά νά διεισδύσει στήν Ἑλλάδα, τουλάχιστο μέχρι τό 1850-60 περίπου. Τό ἐπίπεδο ἀναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς χώρας εἶναι πολύ χαμηλό, ἡ ἐσωτερική ἀγορά εἶναι πολύ περιορισμένη, οἱ κυρίαρχες σχέσεις καί κοινωνικοοικονομικές δομές παρεμποδίζουν τή γρήγορη ἐπέκταση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, τό ἐνδιαφέρον τῶν μεγάλων δυνάμεων γιά τόν ἐλληνικό χῶρο ἦταν κυρίως πολιτικό καί ἡ παροχή δανείων ἔχει «πολιτικό» χαρακτήρα καί στόχους. Οἱ παραπάνω παράγοντες καθῶς καί ὁ περιορισμένος ὑπόγειος πλοῦτος συντελοῦν, ὥστε οἱ εὐκαιρίες ἐκμεταλλεύσεως καί ἐπενδύσεως στήν ἐλληνική οἰκονομία νά εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτες, μέχρι τουλάχιστο τό 1860. Τέλος, δέν ἔχει ἀρχίσει ἡ περίοδος ὅπου τό ξένο κεφάλαιο διαμορφώνεται σέ σημαντικό παράγοντα τῶν διεθνῶν οἰκονομικῶν σχέσεων.<sup>6</sup>

Ἡ δεύτερη περίοδος (1879-1914) συνδέεται μέ μιᾶ ἔντονη ἀνάπτυξη καπιταλιστικῶν μορφῶν παραγωγῆς καί ἀποτελεῖ τήν ἐνερgeticή φάση τῆς ἐλληνικῆς ἀστικής ἀνάοδος.<sup>7</sup> Ἀπό τό 1860 περίπου ἀρχίζουν ἤδη νά ἰδρύνονται, σέ κάποια εὐρύτερη ἔκταση, ὀργανωμένους βιομηχανικές μονάδες καί γιά πρώτη φορά σημειώνεται ἕνα ἄνοιγμα ἀπό τή μερκαντιλική πρὸς τή βιομηχανική φάση. Τό Κράτος πραγματοποιεῖ ἐκτεταμένες ἐπενδύσεις ὑποδομῆς, μέ σκοπό τήν ἀύξηση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν ἰδιωτικῶν ἐπενδύσεων, ἀλλά καί γιά στρατιωτικούς λόγους. Ἡ δημιουργία πῶ ἐθνικῶν ὄρων οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως διευρύνει σημαντικά τίς ἐπενδυτικές εὐκαιρίες. Τό ξένο κεφάλαιο ἀναλαμβάνει ὀλοκληρωτικά σχεδόν τήν κρατική ἐπενδυτική δραστηριότητα καί ἐκμετάλ-

περιόδους, δηλαδή α) 1821-1893, β) 1894-1922, καί γ) μετά τό 1922. Καθῶς ὅμως τόσο ἡ δεκαετία τῶν 1870-1880, ὅσο καί ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος ἀπέτελαν βασικούς σταθμούς στήν ἱστορία τῆς χώρας, εἶναι χρησιμότερο νά ἀκολουθηθεῖ ἡ παραπάνω πῶ ἀναλυτική κατάταξη.

6. Οἱ διεθνῆς μετακινήσεις κεφαλαίων πῶν ἔντονη εὐρεία διαστάσεις μετά τό 1880. Βλ. S. Amin, *Le Développement Inégal* (Paris 1973), σελ. 137 ἔκ.

7. Βλ. N. Svoronos, *Histoire de la Grèce Moderne* (Paris 1972), σελ. 71, Β. I. Φίλια, *Κοινωνία καί Ἐξουσία στήν Ἑλλάδα. Ἡ νόθα ἀσυκοποίηση 1800-1864* (Ἀθήνα 1974), σελ. 173.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ὑψος καί μορφή εἰσοδῶν ξένων κεφαλαίων στήν ἐλληνική οἰκονομία (1830-1939)

Περίοδος	Δημόσια δάνεια	σέ ἑκατ. χρυσά φράγκα	
		Δάνεια σέ νομικά πρόσωπα <sup>1</sup>	Ἄμεσες ἐπενδύσεις
1830-1878	60	—	100
1879-1893	640	90	130 <sup>2</sup>
1894-1914	535	100	160-180
1915-1919	562,5 <sup>3</sup>	—	—
1920-1932	1152,8 <sup>4</sup>	125	130
Σύνολο	2950,3	315	520-540

1. Τράπεζες, ἐταιρίες σιδηροδρόμων, ηλεκτρικού κτλ.

2. Περιλαμβάνει καί τίς ἐπενδύσεις στούς σιδηροδρόμους καί τήν ΑΕ Κωσταῖος, πού ὁ Στεφανίδης κατατάσσει ἔξω.

3. Ἀφορᾶ τό ποσό πού εἰσέπρεψε στήν Ἑλλάδα καί ὄχι τό πραγματικό ἄρσο πού ἀναλήφθηκε μετά τῶν διακανονισμῶν τῶν πολεμικῶν χρόνων (1927, 1930), τόν συνολογισμό τῶν τόκων κτλ. Ἡ συμφωνία πού ἔγινε ἀναπόφευκτη χρέη ὕψους 6,95 ἑκ. στερλίνων στήν Ἀγγλία (173, 8 ἑκ. χρ. φρ.), 5,5 ἑκ. δολαρίων (27,5 ἑκ. χρ. φρ.) στίς ΗΠΑ καί 14 ἑκ. χρ. φρ. στή Γαλλία (σύνολο: 215 ἑκ. χρ. φρ.), ἡ 507,5 ἑκ. χρ. φρ., 101,5 ἑκ. χρ. φρ. καί 28,8 ἑκ. χρ. φρ. ἀντίστοιχα (σύνολο: 637,8 ἑκ. χρ. φρ.) γιά κεφάλαια καί τόκους μαζί, μέχρι τήν ἐξόφληση τῶν χρόνων. Βλ. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 209 ἔκ. καί 306.

4. Ὁ Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 266, τά ἱστολογεῖ σέ 907,8 ἑκ. χρ. φρ., στή ἑσῶτα πρῆξει νά προστεθῶν τὰ ὀλο δάνεια ὕψους 12,2 ἑκ. δολλ. τῶν 1920 ἀπό τίς ΗΠΑ καί 4,6 ἑκ. στερλίνων (παραγωγικό δάνειο 1931), τό δάνειο τῆς καναδικῆς κυβέρνησεως τῶν 1919 (40 ἑκ. χρ. φρ.) καί τό ἀναλήφθεν ἀπό τήν ἐλληνική κυβέρνηση δάνειο τῆς σιδηροδρομικῆς ἐτ. Jonction Thessalonique-Constantinople (πού ἐννοκοποιήθηκε τό 1920), ὕψους 29 ἑκ. χρ. φρ.

Πηγή ἡ: Ἐπεξεργασία στοιχείων ἀπό τό βιβλίο τοῦ Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., Τ. Ἀγνάθου, ὁ.π., καί W. Wapenhans, «Die Entwicklung der öffentlichen Auslandsverschuldung Griechenlands seit der Begründung seiner nationalen Selbstständigkeit», στό: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, τ. 117, 1961, σελ. 201-223.

λευση τῶν ἔργων αὐτῶν, ἐνῶ συγχρόνως κατευθύνεται σέ ἄμεσες ἐπενδύσεις στά μεταλλεῖα καί στόν τριτογενή τομέα. Ἡ περίοδος αὐτή συμπίπτει καί μέ τή διεύρυνση τῆς σημασίας τοῦ φαινομένου τῆς διεθνούς μετακινήσεως κεφαλαίου ἀπό τίς ἀναπτυγμένες πρὸς τίς ὑπανάπτυκτες χῶρες. Στή φάση αὐτή οἱ ξένες κυρίαρχες δυνάμεις, καί κυρίως ἡ Ἀγγλία, πού μέχρι τώρα ἡ ἐπιρροή τους περιοριζόταν στό πολιτικό ἐπίπεδο, ἐνισχύουν τήν οἰκονομική κυριαρχία τους στόν ἐλληνικό χῶρο. Ἡ περίοδος αὐτή εἶναι ἰδιαίτερα κρίσιμη, ἀπό τήν ἄποψη ὅτι στή διάρκεια τῆς διαμορφώνονται ὀριστικά οἱ προδιωριστικοί παράγοντες τῆς ἀνισόμερης καί ἐξαρτημένης ἀνάπτυξης τῆς Ἑλλάδος.

Στήν περίοδο ἀπό τό 1919 μέχρι τό 1939 οἱ ἐπιπτώσεις τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς καί ἡ κρίση τοῦ διεθνούς οἰκονομικοῦ συστήματος δημιουργήσαν συνθήκες εὐνοϊκές γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μεταποίησης. Στή φάση αὐτή βλέπουμε νά ἰδρύνονται πολλές ξένες ἐπιχειρήσεις στήν Ἑλλάδα, τόσο στή βιομηχανία, ὅσο καί στούς διάφορους τομεῖς τῶν ὑπηρεσιῶν (τράπεζες, ἐμπόριο, κτλ.). Οἱ ΗΠΑ καί ἡ Γερμανία κάνουν ἔντονη τήν ἐμφάνισή τους σάν νέοι πόλοι ἰσχύος καί σάν χῶρες ἐξαγωγῆς κεφαλαίου.

Ὅπως προκύπτει ἀπό τόν πίνακα 1, σ' ὄλη τήν περίοδο 1830-1939 τά δάνεια τοῦ Δημοσίου ἔχουν τήν πρώτη θέση ἀπό ἄποψη ὄγκου, καί φέρουν

συνολικά τά 2950 έκ. χρ. φρ. περίπου, ενώ άλλα 315 έκ. χρ. φρ. αποτελούσαν δάνεια προς διάφορες έλληνικές επιχειρήσεις. Οί ξένες άμεσες επενδύσεις φθάνουν στο ίδιο διάστημα τά 540 έκ. χρ. φρ., πρέπει όμως να σημειωθεί ότι το ποσό αυτό, σε αντίθεση με τά δάνεια, πού μπορούν να εκτιμηθούν ποσοτικά με μεγαλύτερη ακρίβεια, βασίζεται σε έκτιμήσεις. Ένα τμήμα τών δανείων προς εταιρίες αντιπροσωπεύει πιθανότατα επίσης ξένες άμεσες επενδύσεις, στις περιπτώσεις όπου ο ξένος δανειοδότης συνδέεται στενά με την επιχείρηση πού δανειοδοτεί, μία έκτιμηση όμως του ποσού αυτού είναι εξαιρετικά δύσκολη.

Κατά την πρώτη περίοδο (1830-1878), δέν σημειώθηκε παρά ένα μόνο δάνειο, τό 1833, από τή Γαλλία, ύψους 60 έκ. χρ. φρ. Αντίθετα, στην περίοδο αυτή, και παρά τίς συνθήκες πού επικρατούσαν στην οικονομία, σημειώνεται μία εισροή επιχειρηματικού κεφαλαίου γύρω στά 100 έκ. χρ. φρ.,<sup>9</sup> πού προοδευτικά κατευθύνθηκε σε μία σειρά από οικονομικές δραστηριότητες, στις όποιες θά αναφερθούμε αναλυτικά πιο κάτω. Στην περίοδο αυτή οί ξένες άμεσες επενδύσεις υπερβαίνουν αισθητά τά ξένα δάνεια, καθώς ή πτώχευση του 1843 έχει απολύσει τή χώρα από τή διεθνή κεφαλαιαγορά, ενώ παράλληλα ή προσπάθεια όργάνωσης και ή εξέλιξη της οικονομίας στο έλληνικό Κράτος, καθώς και στόν λοιπό ελληνικό χώρο (Β. Έλλάδα), προσφέρουν στο ξένο κεφάλαιο διάφορες ευκαιρίες επενδύσεων και μονοπωλιακών θέσεων (τράπεζες, ασφάλειες, εμπόριο, κοινωφελή έργα κτλ.).

Τό μεγαλύτερο τμήμα τών κεφαλαίων αυτών εισέρρευσε μετά τό 1860 και προέρχεται στην περίοδο αυτή κυρίως από τή Γαλλία (Έθνική Τράπεζα, Όθωμανική Τράπεζα, μεταλλεία Λαυρίου, έτ. αερίοφοτος, όρισμένες βιομηχανικές εταιρίες, σιδηρόδρομος Άθηνών-Πειραιώς κ.ά.), και δευτερευόντως από άλλες χώρες, όπως τήν Άγγλία, (τηλεπικοινωνίες και τράπεζες—Ιονική Τράπεζα).

Κατά τή δεύτερη περίοδο (1879-1914) ο όγκος τών κεφαλαίων πού εισέρρευσαν με κάθε μορφή ήταν αισθητά μεγαλύτερος απ' ό τι ήταν κατά τήν πρώτη, αλλά και οί επιπτώσεις, αντίστοιχα. Στο χρονικό αυτό διάστημα έχουμε τά τρικουπικά δάνεια, καθώς και διάφορα άλλα δάνεια πού έγιναν μετά τήν πτώχευση του 1893 και τήν έπιβολή οικονομικού έλέγχου στην Έλλάδα τό 1897.

Η συνολική εισροή ξένων δανειακών κεφαλαίων υπολογίζεται ότι έφθασε τά 1365 έκ. χρ. φρ. περίπου και τά μισά απ' αυτά (640 έκ.) άφοροδν τήν περίοδο τών τρικουπικών δανείων (1879-1893). Από τά κεφάλαια αυτά μόνο τά 46 έκ. περίπου, ή τό 3,4%, διατέθηκαν για τήν κατασκευή παραγωγικών έργων (σιδηροδρομικών

γραμμών).<sup>9</sup> Η εισροή επιχειρηματικών κεφαλαίων για άμεσες επενδύσεις στην ίδια περίοδο (1879-1914) πρέπει να εκτιμηθεί γύρω στά 300 έκ. χρ. φρ.<sup>10</sup> Εκτός από τίς δύο αυτές μορφές έχουμε όμως και τήν εισαγωγή κεφαλαίων για δάνεια νομικών προσώπων (τράπεζες, εταιρίες κτλ.), καθώς και για τήν κατασκευή δημοσίων έργων, πού έφθασαν τά 190 έκ. χρ. φρ. Η τελευταία αυτή κατηγορία περιλαμβάνει ουσιαστικά και άμεσες επενδύσεις και επενδύσεις χαρτοφυλακίου, αλλά πρακτικές δυσκολίες δέν επιτρέπουν τή διάκρισή τους.

Στήν περίοδο αυτή ή Άγγλία καταλαμβάνει μαζί με τή Γαλλία κυριαρχή θέση σαν χώρα έξαγωγής κεφαλαίων. Γύρω στο 1/3 περίπου τών εξωτερικών δανείων του Δημοσίου προέρχονται από τήν Άγγλία, το μισό σχεδόν από τή Γαλλία, και τό υπόλοιπο από τή Γερμανία, τή Ρωσία κ.ά.<sup>11</sup> Όσο άφορά τίς άμεσες επενδύσεις, σημαντικές είναι, παράλληλα με τή γαλλική παρουσία πού εξακολουθεί να δεσπόζει (Τράπεζα Άθηνών, βιομηχανία Β. Έλλάδος, σιδηρόδρομοι, εμπόριο, κοινωφελή έργα κτλ.), οί άγγλικές (μεταλλεία, ναυτιλία, καπνεμπόριο, σιδηρόδρομοι, ασφάλειες και κοινωφελή έργα), και οί βελγικές επενδύσεις (σιδηρόδρομοι και κοινωφελή έργα).<sup>12</sup>

Στήν τρίτη περίοδο (1914-1919) ή εισροή ξένου κεφαλαίου γίνεται για άποκλειστικά στρατιωτικούς σκοπούς, ένα τμήμα μάλιστα τίς εισροής κεφαλαίων στην πραγματικότητα άφορά άπλώς τήν άξία του πολεμικού υλικού πού χορηγήθηκε στην Έλλάδα από τήν Άγγλία, τή Γαλλία και τίς ΗΠΑ. Ξένες άμεσες επενδύσεις δέν σημειώθηκαν στην περίοδο αυτή. Τό συνολικό ποσό τών πολεμικών πιστώσεων πού δόθηκαν στην Έλλάδα φθάνει τά 562,5 έκ. χρ. φρ. Τελικά, με τούς πολεμικούς διακανονισμούς του 1927 και 1930, ή χώρα υποχρεώθηκε στην αναγνώριση χρέους 23,6 έκ. στερλινών στην Άγγλία, 20,3 έκ. δολλ. στις ΗΠΑ και 28,9 έκ. χρ. φρ. στη Γαλλία, ή συνολικά 215 έκ. χρ. φρ. περίπου.<sup>13</sup>

Στά τελευταία αυτά ποσά συμπεριλαμβάνονται

9. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 182/3 και 186.

10. Στόν ίδιο, έπεξεργασία τών στοιχείων του παραθέτει στις σελ. 188-198, 232.

11. Βάσει τών στοιχείων του Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 179-183 και 200-205.

12. Ο Κ. Μοσκόφ στο: Η Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα 1830-1909 (Άθήνα 1974), σελ. 164 θεωρεί ότι τό 1909 ή συμμετοχή της Γαλλίας στις ξένες επενδύσεις κεφαλαίων (40%) είναι ίση με τής Άγγλίας, ενώ από 10%, είναι ή συμμετοχή του Βελγίου και τής Ρωσίας. Στόν πίνακα όμως πού δίνει στη σελ. 168 εμφανίζεται άλλη εικόνα, ότι δηλαδή ή συμμετοχή της Γαλλίας στο σύνολο τών ξένων επενδύσεων είναι 52,3%, τής Άγγλίας 30%, τής Ρωσίας 8,4% και τής Γερμανίας 7%, ενώ χωρίς υπολογισμό τών δανείων του ελληνικού Δημοσίου, τά ποσοστά αυτά διαμορφώνονται σε 58,1%, 27,7%, 3,5% και 9,0%, αντίστοιχα.

13. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 209 έπ. και 306 και Τ. Λι-

8. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 178.

οἱ τόκοι τῶν κεφαλαίων, τόσο μέχρι τό 1927-30 πού ἔγιναν οἱ συμφωνίες, ὅσο καί μέχρι τόν χρόνο ἀποπληρωμῆς τῶν δανείων, πού ἔφθανε μέχρι τό 1989.<sup>14</sup>

Κατά τήν τέταρτη περίοδο (1920-1939) σημειώθηκε μιὰ εἰσροή κεφαλαίων γιά δάνεια τοῦ Δημοσίου, πού ἔφθασε γύρω στά 1153 ἐκ. χρ. φρ. (46 ἐκ. στερλίνες περίπου). Ἄπ' αὐτά ἓνα μεγάλο τμήμα, δηλαδή 305 ἐκ. χρ. φρ., ἄφορᾶ τό προσωφική καί δάνειο, πού σάν σκοπό εἶχε τήν ἀγροτική καί ἀστική ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων, ἐνῶ ἄλλα 187 ἐκ. (δάνειο σταθεροποιήσεως ἢ τριμερές) ἔγινε βασικά μέ τόν σκοπό νά καλυφθοῦν τά δημοσιονομικά ἐλλείμματα καί νά ἀποκατασταθεῖ ἡ νομισματική σταθερότητα. Τά ὑπόλοιπα χρησιμοποιήθηκαν κατά μεγάλο μέρος γιά τή χρηματοδότηση ἔργων ὑποδομῆς, ὅπως ἔργα ὑδρεύσεως, ὁδικό καί σιδηροδρομικό δίκτυο, καί ἀνέγερση σχολικῶν κτιρίων.

Τά δάνεια πρὸς νομικά πρόσωπα εἶναι δύσκολο νά ὑπολογισθοῦν στήν περίοδο αὐτή. Σύμφωνα μέ τά στοιχεία πού ἀναφέρει ὁ Στεφανίδης, τά δάνεια αὐτά μεταξύ 1920-30 φθάνουν τά 125 ἐκ.χρ.φρ.

Στήν κατηγορία τῶν ἄμεσων ἐπενδύσεων μιὰ ποσοτική ἐκτίμηση εἶναι ἀκόμα πιό δύσκολη. Ὁ Στεφανίδης ἀναφέρει ὅτι στήν περίοδο αὐτή οἱ τοποθετήσεις στίς διάφορες ἐπιχειρήσεις, πού βέβαια δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὅλες σάν ἄμεση ἐπένδυση, ἔφθαναν τά 60 ἐκ. χρ. φρ., στά ὅποια ἂν προστεθοῦν τά 70 ἐκ. χρ. φρ. τῆς Power and Traction<sup>15</sup> ἔχουμε 130 ἐκ. χρ. φρ. Τό ποσό αὐτό βασίζεται σέ ἐκτιμήσεις πού εἶναι δύσκολο νά ἐλεγχθοῦν. Ἄν κανεῖς θεωρήσει αὐτό σάν μιὰ ἐλάχιστη βάση, θά πρέπει νά λάβει ὑπ' ὄψη του καί ὅτι μετά τό 1930 ἰδρύθηκαν ἄρκετες ξένες ἐταιρίες στό ἐμπόριο ἄλλα καί στή βιομηχανία, ὅστε τὸ πραγματικό ὕψος τῶν ἄμεσων ἐπενδύσεων νά μπορεῖ νά προσδιοριθεῖ σέ κάπως ὑψηλότερο επίπεδο.<sup>16</sup>

Ἡ πλειοψηφία τῶν κεφαλαίων αὐτῶν ἔχει ἀγγλική προέλευση. Ἀπό τά 1153 ἐκ. χρ. φρ. ἢ 46

ἐκ. στερλίνες τῶν δημοσίων δανείων τῆς περιόδου 1920-30, τά 19 ἐκ. στερλίνες ἢ τό 46% περίπου εἶναι ἀγγλικά καί μάλιστα κατά κύριο λόγο ἀπό τήν τράπεζα Hambro's Bank Ltd. Στήν περίοδο αὐτή ἀρχίζει ἐπίσης νά γίνεται αἰσθητή ἡ παρουσία τῶν ΗΠΑ στόν ἑλληνικό οικονομικό χῶρο, τόσο μέ τή συμμετοχή τους στά διάφορα δημόσια δάνεια, πού φθάνει τά 10 ἐκ. στερλίνες ἢ τό 22% τοῦ συνόλου, ὅσο καί μέ τήν ἀνάληψη μεγάλων ἔργων ὑποδομῆς καί τήν πραγματοποίησι ἀμσων ἐπενδύσεων (συμβάσεις Foundation, Ulen κ.ἄ.). Ἡ Γαλλία ἀπουσιάζει σχεδόν τελείως ἀπό τὸν κατάλογο τῶν νέων πιστωτῶν τῆς Ἑλλάδας.<sup>17</sup>

Στόν χῶρο τῶν ἄμεσων ἐπενδύσεων ἡ Ἀγγλία κατέχει ἐπίσης κυρίαρχη θέση (ἐπενδύσεις Power, τράπεζες, ἀσφάλειες, καπνεμπόριο, διάφορες βιομηχανίες), συγχρόνως ὅμως ἐνισχύεται ἡ θέση τῶν ΗΠΑ καί τῆς Γερμανίας (σύμβαση Siemens, ἐπενδύσεις στά μεταλλεῖα καί στή βιομηχανία).

#### τομεῖς στοὺς ὁποίους κατευθύνθηκαν οἱ ξένες ἐπενδύσεις

Οἱ τομεῖς στοὺς ὁποίους κατευθύνθηκε τό ξένο κεφάλαιο ἐναλλάσσονται ἀνάλογα μέ τήν περίοδο. Ἔτσι σ' ὄλο τόν 19ο αἰώνα καί μέχρι τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο ἐμφανίζεται τό κλασικό τρίπτυχο:

—ἐπενδύσεις στά μεταλλεῖα καί στίς πρῶτες ὕλες γενικά,

—ἀνάπτυξη ὀρισμένων τμημάτων τῆς ὑποδομῆς τῆς οἰκονομίας καί διείσδυση (ἐλεγχος) στόν κρατικό τομέα, καί

—ἐπενδύσεις σέ συμπληρωματικούς τομεῖς (τράπεζες, ἀσφάλειες, ἐμπόριο).

Στήν πρώτη περίοδο (1830-1879), βασικός τομέας ὅπου κατευθύνθηκαν οἱ ξένες ἐπενδύσεις ἦταν ὁ τραπεζικός. Ἦδη στά Ἴονια, τό 1839, καί στήν Ἑλλάδα τοῦ Ὁθωνα, τό 1841, τό ξένο τραπεζικό κεφάλαιο ἰδρύει καί ἐλέγχει ἡ ἐπηρεάζει σημαντικά τίς δύο μεγαλύτερες (τότε μόνες) τράπεζες, πού θά διαδραματίσουν ἀποφασιστικό ρόλο στήν ἑλληνική ἱστορία (Ἐθνική καί Ἰονική Τράπεζα). Κάπως ἀργότερα (1863) τό ἴδιο θά σημειωθεῖ καί στή Θεσσαλονίκη (μέ τήν ἐγκατάσταση τῆς Ὁθωμανικῆς Τράπεζας), πού ἦταν τό σημαντικότερο διαμετακομιστικό κέντρο τῆς Β. Ἑλλάδας, ὅπου τραπεζικά κεφάλαια διάφορων ἐθνικότητων ἐπενδύονται μετά τό 1863 καί δημιουργοῦν ἓνα σημαντικό πιστωτικό κέντρο πού χρηματοδοτεῖ τό ἐμπόριο τῆς περιοχῆς. Τόσο ἡ Ἐθνική καί

17. Ὁ Στεφανίδης, δ.π., σελ. 305, ἐκτιμᾷ τό ὕψος τῶν ὑποχρεώσεων τῆς Ἑλλάδας γιά δημόσια ἐξωτερικά δάνεια τό 1923 σέ 588 ἐκ. χρ. φρ. (χωρίς τά πολεμικά χρεῖ), ἀπό τά ὅποια θεωρεῖ ὅτι τό 72% ἀντιπροσώπευον ἀγγλικά, τό 18% γαλλικά, καί τό 10% λοιπά κεφάλαια (καναδικά, ὀλλανδικά, βελγικά, ΗΠΑ).

γνάδη, Ἡ ξενική ἐξάρτησις κατά τήν διαδρομὴν τοῦ νεοελληνικοῦ Κράτους (1821-1945), Ἀθήναι 1975, σελ. 151.

14. Καί τά στοιχεία αὐτά εἶναι πάντως ἀτέλη, γιὰτί γιά τόν τελικό ὑπολογισμό τοῦ ἑλληνικοῦ χρέους ἀπαρέβηκαν οἱ δαπάνες τοῦ ἑλλ.ν. Κράτους γιά τήν συντήρησι τῶν συμμηκῶν στρατευμάτων καθὼς καί ἡ ἀξία τῶν καταστροφῶν, πού προκλήσαν τά στρατεύματα αὐτά στήν Ἑλλάδα σέ πολεμικῆς ἐπιχειρήσεις. Βλ. Δ. Στεφανίδης, δ.π., σελ. 209.

15. Στό ποσό αὐτό δέν συμπεριλαμβάνεται βέβαια ἡ συμβολή τῆς ἑλληνικῆς πλεοναξίας στό μετοχικό καί ὀμολογιακό κεφάλαιο τοῦ συγκροτήματος, πού ἐν μέρει ἀντιπροσώπευει ἐπίσης ξένο κεφάλαιο. Δέν συμπεριλαμβάνεται ἀκόμα ἡ ἀξία σέ στερλίνες τῶν ἐγκαταστάσεων πού ἀπορρόφησε ἡ Power ἀπὸ ἄλλες ξένες ἐταιρίες (610 χιλ. στερλίνες), δεδομένου ὅτι τά κεφάλαια αὐτά ὑπολογίσθηκαν ἤδη κατά τή χρονική περίοδο πού εἶχαν μπεῖ στή χώρα.

16. Δέν περιλαμβάνεται π.χ. ἡ ἐπένδυσι τῆς Siemens καί Halske τοῦ 1930 γιά τό τηλεφωνικό δίκτυο τῆς χώρας.

ή Ίονική Τράπεζα, όσο και οι άλλες τράπεζες που ιδρύθηκαν αργότερα, έπαιξαν σημαντικό ρόλο για την προσέλκυση ξένου κεφαλαίου γενικά και άμεσων επενδύσεων ειδικότερα, καθώς και για τη χρηματοδότηση των έμπορικων κυρίως δραστηριοτήτων στην ελληνική οικονομία.

Ξένες επενδύσεις στα μεταλλεία σημειώνονται μετά το 1869, όταν δημοσιεύθηκε ο νόμος «περί μεταλλείων και ορυκτών», και αποτέλεσαν τη δεύτερη μεγάλη κατηγορία όπου καταβύθησαν οι ξένες επενδύσεις στην περίοδο αυτή. Η δημοσίευση του νόμου αυτού έδινε τη δυνατότητα μεταλλευτικών επενδύσεων, που ή έντασή τους σημειώθηκε στην περίοδο 1880-1910.<sup>18</sup> Οι γαλλικές επενδύσεις στα μεταλλεία μολύβδου, ψευδάργυρου και σίδηρου (Γαλλική Έταιρία Λαυρίου, Γαλλική Έταιρία Σερφίου-Πηλιαλέζας) ήταν οι πρώτες μεγάλες ξένες επενδύσεις στον χώρο αυτό και κυριάρχησαν άλλοστε για πολλές δεκαετίες στην ελληνική οικονομία.<sup>19</sup> Ο Κ. Μοσκόφ αναφέρει ότι το 1875 όκτώ ξένες μεταλλευτικές επιχειρήσεις είχαν άποκτήσει 400 παραχωρήσεις, που έκτεινόταν σε 1,9 έκτα. στρέμματα, ή στο 5% περίπου της τότε έκτασεως της χώρας.<sup>20</sup>

Στη μεταποίηση σημειώνονται όρισμένες ξένες επενδύσεις σε τομείς που μέχρι τότε ήσαν άνυπαρκτοι στον ελληνικό χώρο. Έτσι, το 1841 ιδρύονται για πρώτη φορά βιομηχανία παραγωγής ζάχαρης, ένα κτενοποιείο στη Σύρο, βιομηχανία μύρας (Φιές), παραγωγή κρασιού (Άχαβα Κλάους), βιομηχανία χημικών προϊόντων, ένα μεταξουργείο,<sup>21</sup> άλλα και πιο παραδοσιακές βιομηχανίες, όπως άλευρόμυλοι (στη Θεσσαλονίκη). Οι ξένες επενδύσεις στον τομέα αυτό ήσαν βέβαια τότε μεμονωμένες, παράλληλα όμως συνδέονται με τον σχηματισμό άρκετών από τις πρώτες βιομηχανικές μονάδες.<sup>22</sup>

Βασικούς τομείς που προσέλκυσε το ένδιαφέρον του ξένου κεφαλαίου ήταν και τα κοινωφελή έργα (public utilities), που ή εκμετάλλευσή τους γινόταν από ιδιώτες και που λόγω της φύσεώς τους είχαν μονοπωλιακό χαρακτήρα. Όλα σχεδόν τά έργα που άφορούσαν public utilities πραγματοποιήθηκαν και έλέγχονταν από ξένες επιχειρήσεις

(Έταιρία Άεριοφωτός Άθηνών, τηλεγραφική επικοινωνία στο έσωτερικό και έξωτερικό, συγκοινωνία Άθυνα-Πειραιά). Άκόμα πάντως δεν είναι ή περίοδος που πραγματοποιούνται τά μεγάλα έργα ύποδομής στην ελληνική οικονομία, ούτε ή άστικοποίηση έχει προχωρήσει σε βαθμό που να κάνει προσοδοφόρα την κατασκευή μεγάλων έργων στον ένεργειακό, συγκοινωνιακό κτλ. τομέα, όπως θά γίνει αργότερα, στην έπόμενη περίοδο.

Στόν άγροτικό τομέα οι ξένες επενδύσεις δεν άποκτήσαν ποτέ τό βάρος που είχαν σε άλλες ύπανάπτυκτες χώρες, όπου τεράστιες έκτάσεις και καλλιέργειες άνηκαν σε ξένους που τις εκμεταλλεύονταν, ούτε και έπαιξαν κανένα ιδιαίτερο ρόλο στην άγροτική οικονομία της Έλλάδας.<sup>23</sup>

Στη δεύτερη περίοδο (1879-1914) σημειώνεται μιá έντονη διείσδυση του ξένου κεφαλαίου σε όλους τους τομείς (τράπεζες, ασφάλειες, μεταλλεία, ένεργεια, μεταποίηση, συγκοινωνίες, έμποριο, ναυτιλία και τομείς κοινής όφελειας).

Η άνάπτυξη της οικονομίας μετά τό 1860 όδηγεί στη διεύρυνση του ρόλου του τραπεζικού τομέα. Γαλλικά κεφάλαια συμμετέχουν στην ίδρυση μιθς άκόμα από τις σημαντικές τράπεζες στον ελληνικό χώρο (Τράπεζα Άθηνών τό 1893), ενώ για πρώτη φορά σημειώνεται γερμανική παρουσία στην Έλλάδα, με την ίδρυση της Τράπεζας Άνατολής (σε συνεργασία με την Έθνική Τράπεζα). Στη Θεσσαλονίκη επίσης ιδρύονται άλλες δύο τράπεζες με ίταλο-αδστριακά και γαλλικά κεφάλαια (τρ. Θεσσαλονίκης και τράπεζα Hirsch).<sup>24</sup>

Παράλληλα με τις τράπεζες, στον ασφαλιστικό τομέα μεγάλες ευρωπαϊκές εταιρίες έγκαταστάθη-

23. Για τους λόγους που παρεμπόδιαν τη δημιουργία μεγάλης ιδιοκτησίας στον άγροτικό τομέα και συνεπώς περιόριζαν τις προοπτικές άποδοτικής εκμεταλλεύσεως και στο ένο κεφάλαιο, βλ. Κ. Βεργόπουλο, *Τό άγροτικό ζήτημα στην Έλλάδα—Τό πρόβλημα της κοινωνικής έννομιάνωσης της γεωργίας* (Άθυνα 1975), σελ. 83-91, 137-155. Ο Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 197 και 297, αναφέρει πάντως ότι στην περίοδο 1879-1893 ξένοι είχαν άγοράσει όρισμένα μεγάλα άγροκτηματα, ιδίως στη Θεσσαλία, ενώ άρκετά αργότερα, τό 1929, ή Έλλάδα ύπόγραψε συμβάσεις με την Άγγλία, τό Βέλγιο και την Ίταλία σχετικά με την απαλοποίηση των άγροκτημάτων ξένων ύπηκόων.

24. Ο έλεγχος του τραπεζικού τομέα άποτελούσε ένα από τους βασικούς στόχους του ξένου κεφαλαίου, δεδομένου ότι μέσω των τραπεζών ήταν δυνατό να έπηρεασθεί σε σημαντικό βαθμό ή ανάπτυξη των παραγωγικών πόρων, ή κατείνηση του έξωτερικού έμπορου και ό προσανατολισμός της οικονομίας γενικότερα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην οθωμανική αυτοκρατορία, που από οικονομική άποψη άποτελούσε πολύ πιο σημαντικό χώρο από την Έλλάδα, από πολύ νωρίς έγκαθίστανται επίσης ξένες τράπεζες, όπως ή Οθωμανική Τράπεζα (1856 με γαλλο-άγγλικά κεφάλαια), ή Credit Lyonnais (1875, Γαλλία), ή Deutsche Bank (1909), ή Deutsche Orient Bank (1909), άλλα και άλλες (Banco di Roma, Banco Commerciale Italiana, Banque Belge pour l' Etranger κ.ά.). Βλ. Μ. Clerget, *La Turquie: Passé et Present* (Paris 1938), σελ. 147 και Ν. Verney-G. Dambam, *Les puissances étrangères dans le Levant en Syrie et en Palestine* (Paris 1900), σελ. 171 έτ.

18. Βλ. Λεξικό *Ήλιος*, σελ. 1439.

19. Ο Γ. Α. Αναστασόπουλος στο: *Ίστορία της ελληνικής βιομηχανίας 1840-1940* (Άθυνα 1947), τ. 1ος, σελ. 354, αναφέρει ότι τά μεταλλεία Λαυρίου ήσαν από τά τελευταία της Ευρώπης.

20. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σελ. 158.

21. Στη μεταξουργία πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες βιομηχανικές επενδύσεις, ήδη τό 1836. Οι περισσότερες όμως επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν, με έξαιρηση τό Μεταξουργείο Πειραιώς, δεν διατηρήθηκαν πολύ.

22. Βλ. Γ. Χαριτάκη, *Η Έλληνική Βιομηχανία* (Άθυνα 1927), σελ. 27, ότι «ή έργοστασιακή βιομηχανία συνχόνουτα ιδρύεται ύπό άλλοδαπών και διεξάγεται με άλλοδαπούς τεχνίτας».



καν στήν Ἑλλάδα καί φαίνεται ὅτι ἔλεγχαν ἕνα ἀξιόλογο, ποσοτικά ὅμως ἀπροσδιόριστο, τμήμα τῆς ἀσφαλιστικῆς ἀγορᾶς. Ὁ Δ. Στεφανίδης ἀναφέρει ὅτι κατά τήν περίοδο 1898-1922 καί ἰδίως πρὶν ἀπὸ τὸν Α' Παγκ. Πόλεμο, παρατηρεῖται ἄκομα μεγαλύτερη ἐξάπλωση τῶν ξένων ἀσφαλιστικῶν ἐταιριῶν στήν Ἑλλάδα.<sup>25</sup> Συγκεκριμένος ἀριθμὸς ὅμως δὲν ἀναφέρεται. Βάσει πάντως τῶν στοιχείων πού ἔχουν συγκεντρωθῆ ὀί Verney-Dambmann,<sup>26</sup> ὅλες σχεδὸν οἱ ἀγγλικὲς ἀσφαλιστικὲς ἐταιρίες, πού ἔχουν ἐγκατασταθεῖ στίς μεγάλες πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κ.ἄ.), ἀσκοῦν τὴν δραστηριότητά τους καί στή Θεσσαλονίκη, καθὼς καί μία γαλλικὴ, γερμανικὴ καί ἀυστριακὴ ἐταιρία (βλ. παράρτημα Ι), μὲ βασικὸ ἀντικείμενο ἐργασιῶν τῆς ἀσφάλειας πυρκαϊῶς καί ναυτιλιακῶν μεταφορῶν.

Στὸν μεταλλευτικὸ τομέα, ἀγγλικά κυρίως κεφάλαια ἐπενδύονται σὲ μεταλλεῖα μαγνησίου, λευκολίθου, μαρμάρων, σίδηρου, ἀλλὰ μεταλλευτικὲς ἐπιχειρήσεις ἰδρύονται ἐπίσης ἀπὸ Βέλγους, Ὀλλανδοὺς, Γάλλους καί Αὐστριακοὺς. Οἱ ἄδειες πού παραχωροῦνται εἶναι πολυάριθμες, στίς περισσότερες ὅμως περιπτώσεις δὲν φθάνουν στήν πραγματοποίηση τῆς ἐπένδυσης. Ἡ ἀποδοτικότητα τῶν μεταλλευτικῶν ἐπενδύσεων φαίνεται ὅτι ἦταν ἄρκετά μεγάλη—ὁ Μοσκόφ ἀναφέρει μὲση ἐτήσια ἀπόδοση 26%.<sup>27</sup> Γεγονὸς εἶναι πάντως ὅτι οἱ ξένες μεταλλευτικὲς ἐταιρίες συγκεντρῶνουν τὸν ὄγκο τῶν κερδῶν πού πραγματοποιοῦνται στὸν μεταλλευτικὸ τομέα. Ἔτσι, τὸ 1915 τὸ ὕψος τῶν κερδῶν τοὺς ἔφθανε τὰ 3,9 ἑκ. δρχ. ἢ τὸ 83,4% τοῦ συνόλου, καί τὸ 1916 τὰ 3,6 ἑκ. δρχ. ἢ τὸ 58,9%.<sup>28</sup>

Στὴ βιομηχανία οἱ περισσότερες ξένες ἐπενδύσεις πραγματοποιοῦνται μετὰ τὸ 1890, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἡ ὑπάρχει ἰδιαίτερη προτίμηση γιὰ συγκεκριμένους ἐπὶ μέρους κλάδους. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας στήν Ἑλλάδα ξεκινάει ἀργά-ἀργά γύρω στὸ 1850, πού πρωτοεμφανίστηκαν τὰ πρῶτα ἐργοστάσια. Τὸ 1867 ὑπῆρχαν 22 βιομηχανίες, πού τὸ 1889 εἶχαν αὐξηθεῖ σὲ 145.<sup>29</sup> Ἀπὸ τὸ παράρτημα Ι προκύπτει ὅτι ἔκαναν ἐπενδύσεις στὸν ναυπηγοκατασκευαστικὸ τομέα, στήν παραγωγή δυναμίτιδος, στήν ἀσφαλτοβιομηχανία, στήν παραγωγή καρφιδίων-βελονῶν, στήν

τυπογραφία, ἐνὸς στῆ Θεσσαλονίκη ἰδρύονται μιά σειρά ἀπὸ ξένες ἐπιχειρήσεις στήν κλωστοϋφαντουργία, στὰ τρόφιμα, στήν ἐπεξεργασία καπνοῦ καί στήν κεραμικὴ. Ὁ Μοσκόφ ἀναφέρει ὅτι τὸ 1903 ὁ κλάδος ἐπεξεργασίας καπνοῦ συγκέντρωνε τὸ μισὸ ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸ κεφάλαιο τῆς Θεσσαλονίκης καί ἐπὶ ἀπὸ τῆς 12 ἐπιχειρήσεις πού κυριαρχοῦν στὸν κλάδο, οἱ 5 ἦσαν εὐρωπαϊκὲς καί ἀμερικανικὲς (2 γαλλικὲς, 1 ἀυστριακὴ, 1 βελγικὴ, 1 ἀμερικανικὴ) καί ἀπὸ τῆς ὑπόλοιπες οἱ 4 ἀνήκαν σὲ Τούρκους ἢ Ἑβραίους. Φυσικὰ μεγάλο τμήμα τοῦ καπνεμπορίου γίνονταν ἐπίσης ἀπὸ ξένες ἐταιρίες.<sup>30</sup>

Στὴν περίοδο αὐτὴ γίνονται καί οἱ βασικὲς ἐπενδύσεις γιὰ τὴν ἐπέκταση τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου τῆς Ἑλλάδος καί ἰδρύονται οἱ κύριες σιδηροδρομικὲς γραμμὲς τῆς χώρας. Τὸ σιδηροδρομικὸ δίκτυο αὐξάνει θεαματικὰ μετὰ τῆς 1884 καί 1892 ἀπὸ 70 χλμ. σὲ 906 χλμ. Κατασκευάζονται οἱ σιδηροδρομικὲς γραμμὲς Ἀθηνῶν-Λαυρίου (73,5 χλμ.), Βόλου-Βελεστίνου-Λάρισας καί Βελεστίνου-Τρικάλων-Καλαμπάκας (204 χλμ.), Βόλου-Μηλίων (29 χλμ.), τὸ δίκτυο Πελοποννήσου (ΣΠΑΠ, 452 χλμ.), Μεσολογίου-Ἀργινίου, Θεσσαλονικῆς-Μοναστηρίου κ.ἄ., ὅλες ἀπὸ ξένους (γαλλικά, βελγικά καί ἀγγλικά κεφάλαια) καί μὲ ξένη ἐκμετάλλευση. Ἀλλὰ καί στήν ἄστικη συγκοινωνία πραγματοποιοῦνται ξένες ἐπενδύσεις, ὅπως π.χ. ἡ ἐκμετάλλευση τῶν τράμ στήν Ἀθήνα καί Θεσσαλονίκη.<sup>31</sup>

Στοὺς ἄλλους κοινωφελεῖς τομεῖς (ἐκμετάλλευση λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων, παροχὴ νεροῦ καί γκαζιῶν, ἠλεκτροφωτισμὸς κτλ.), σημεῖωνονται μιά σειρά ἀπὸ ξένες ἐπενδύσεις σὲ διάφορες πόλεις (Ἀθήνα, Θεσσαλονίκη, Καβάλα, Λάρισα, Κέρκυρα), οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τῆς ὁποῖες ἦσαν οἱ Ἑλληνικοὶ ἠλεκτρικοὶ Σιδηρόδρομοι, πού ἀπόκτησαν μονοπωλιακὴ θέση στήν παροχὴ ἠλεκτρικοῦ στήν Ἀθήνα, ἢ Ὄθωμανικὴ Ἐταιρία Ὑδάτων στῆ Θεσσαλονίκη κ.ἄ.

Ἐντονη ξένη διείσδυση ἐμφανίζεται στὸ ἐμπόριο, ἰδίως τῆς Β. Ἑλλάδας, καί ἀφορᾷ τὰ κύρια ἐξαγωγίμα προϊόντα (καπνὸς καί σταφίδα), ἀλλὰ

25. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 228.

26. N. Verney-Dambmann, ὀ.π., σελ. 200.

27. Κ. Μοσκόφ, ὀ.π., σελ. 158.

28. Ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων πού παραθετεῖ ὁ Γ.Α. Ἀναστασόπουλος, ὀ.π., τ. 3, σελ. 1117 ἐπ.

29. Μ. Νικολιάνκος: «Materialien zur kapitalistischen Entwicklung in Griechenland», στὸ: *Argument*, τ. 57, Μάιος 1970, σελ. 212. Ἀπὸ τῆς βιομηχανίας πού δημιουργοῦνται στήν περίοδο αὐτῆς ἐλαττωσες πάντως φαίνεται ἡ ἦσαν κάτω ἀπὸ ξένο ἔλεγχο στὸ ἑλληνικὸ Κράτος, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου σημεῖωνονται ξένες ἐπενδύσεις σὲ μιά σειρά ἀπὸ βιομηχανίας.

30. Βλ. Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης* (Ἀθήνα 1974), σελ. 66/7, Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 232 καί Γ. Α. Ἀναστασόπουλο, ὀ.π., τ. 2, σελ. 931.

31. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καί στήν Τουρκία, ὅπου ἐπίσης ὅλες οἱ σιδηροδρομικὲς γραμμὲς ἦσαν τὸ 1914 κάτω ἀπὸ ξένο ἔλεγχο (Γερμανία, Ἀγγλία, Γαλλία καί Αὐστρία γιὰ τὰ βαλκανικά ἔδαφη). Στὴν Κωνσταντινούπολη καί στῆ Σμύρνη τὰ τράμ, τὰ τηλεφῶνα, τὸ ἠλεκτρικὸ, τὸ νερὸ, οἱ λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις ἔβρισκονταν στὰ χεῖρα ξένων ἐταιριῶν. Σημαντικὴ ἦταν ἡ συμμετοχὴ τῆς Γερμανίας στίς ἐπενδύσεις αὐτές, ἐνὸς ἡ Ἀγγλία, μετὰ τὴν κατοχὴ τῆς Κύπρου τὸ 1878, ἔχασε προοδευτικὰ τὴν ἐπιρροή τῆς στὴν Τουρκία. Βλ. Μ. Clerget, ὀ.π., σελ. 148 ἐπ. καί N. Verney-Dambmann, ὀ.π., σελ. 33, 46.

οί ξένες άμεσες επενδύσεις και ή διαμόρφωση τής νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Τοποθετημένα ξένα κεφάλαια στην ελληνική οικονομία<sup>1</sup>

	1904 <sup>2</sup>			1909 <sup>3</sup>			1932 <sup>4</sup>	
	έκ. χρ. φρ.	%		χρ. δρχ.	%		έκ. δολλ.	%
Τράπεζες	173	63,8	Τράπεζες	68	23,5	Τράπεζες	32	24,2
Σιδηρόδρομοι	49	18,1	Εμπόριο	75	26,0	Εμπόριο	36	27,3
Ηλεκτρικές εταιρίες	16	6,0	Βιομηχανία	80,5	27,9	Βιομηχανία	17	12,9
Μεταλλεία	12	4,4	Κοινοφελή έργα	25,4	8,8	Ξένες εταιρίες	18	13,6
Βιομηχανία	6	2,2	Ναυτιλία	40	13,8	Ξένες συμμετοχές	16	12,1
Ναυτιλία	3	1,1				Λοιπά	13	9,9
Λοιπά	12	4,4						
Σύνολο	271	100,0	Σύνολο	288,9	100,0	Σύνολο	132	100,0

1. Δίν περιλαμβάνονται τα χρέη του Δημοσίου.

2. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 301, που άναφέρεται σε ύπολογισμούς του Ed. Thery.

3. Κ. Μοσκόφ, *Η Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα*, σελ. 168. Πιθανότατα ύπάρχει τυπογραφικό λάθος και πρόκειται για έκατ. χρ. δρχ.

4. Στοιχεία που δίνει ό S. Ronart, *Griechenland von Heute* (Amsterdam 1935), σελ. 286.

Επεξεργασία τών στοιχείων που δίνει ό Μοσκόφ στο ίδιο σημείο δίνει τήν έξής % συμμετοχή κατά χώρες:

	Γαλλία	Άγγλία	Γερμανία	Λοιπές
Τράπεζες	79,4	14,7	5,9	-
Εμπόριο	33,3	33,3	20,0	13,4
Βιομηχανία	78,9	18,6	2,5	-
Κοινοφελή έργα	80,3	19,7	-	-
Ναυτιλία	12,5	62,5	12,5	12,5
Σύνολο	58,1	27,7	9,0	5,2

και δέρματα και κουκούλια, καθώς και τή διανομή του πετρελαίου στην έσωτερική άγορά.

Τέλος, σημειώνονται όρισμένες ξένες επενδύσεις και στη ναυτιλία, βασικά σέ συνεργασία με ελληνικά κεφάλαια, καθώς και στον άγροτικό τομέα με τήν έκμετάλλευση μεγάλων κτηματικών εκτάσεων (κυρίως από τή Lake Coprais Ltd).

Βάσει τών ύπολογισμών που άναφέρει ό Ed. Thery,<sup>32</sup> τό 64% περίπου τών ξένων επενδύσεων στην Έλλάδα τό 1904 συγκεντρωνόταν στον τραπεζικό τομέα, τό 18% στο σιδηροδρομικό δίκτυο, τό 6,9% στην ηλεκτροπαραγωγή, τό 4,4% στα μεταλλεία, τό 2,2% στη βιομηχανία (μεταποίηση) και τά ύπόλοιπα 5,5% σέ διάφορους τομείς. Αντίθετη εικόνα προκύπτει από τά στοιχεία που χρησιμοποιεί ό Μοσκόφ (βλ. πίν. 2), που εμφανίζουν τή βιομηχανία νά άπορροφά τό 28% τών ξένων επενδύσεων, τό εμπόριο τό 26%, τής τράπεζες τό 23,5% και τά κοινοφελή έργα τό 8,8%, ποσοστά που δύσκολα μπορεί νά άποδεχθεί κανείς.<sup>33</sup> Στόν

πίν. 2, άν και τά στοιχεία προέρχονται από άλλη πηγή και δέν είναι συγκρίσιμα, όποτε ένδεικτικό μόνο χαρακτηρα μπορεί νά έχουμ, γίνεται μία παραβολή με τό 1932, όπου προκύπτει ότι έχει πραγματοποιηθεί μία μετατόπιση τών ξένων επενδύσεων, σέ όφελος άλλων τομέων, όπως τό εμπόριο και ή βιομηχανία, και σέ βάρος τών τραπεζών.

Στήν περίοδο από τό 1914 μέχρι τό 1919 που διαρκούν οι πολεμικές επιχειρήσεις, δέν σημειώνονται παρά μόνο δάνεια πρós τό ελληνικό Κράτος.

Στήν τέταρτη περίοδο (1920-1939) διευρύνεται σημαντικά ό αριθμός τών ξένων άμεσων επενδύσεων. Ίδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει ή διείσδυση του ξένου κεφαλαίου όχι μόνο στους τομείς πρós τούς όποιους κατευθυνόταν μέχρι τότε, αλλά και στη βιομηχανία και στο εμπόριο, σέ βαθμό άρκετά πιο έντονο από πρίν. Παράλληλα έχουμ όρισμένες από τίσ σημαντικότερες για τήν οικονομία τής χώρας συμβάσεις επενδύσεων με ξένες επιχειρήσεις, όπως τής Power and Traction, τής Ulen, τής Cooper κ.ά.

Στόν πίν. 2, παρ' όλες τίσ επιφυλάξεις που πρέπει νά έχει κανείς για τά στοιχεία που παρατίθενται, ή δομή τών ξένων επενδύσεων τό 1932 είναι ένδεικτική για τίσ μεταβολές που έχουμ συντελεσθεί και που εκφράζουν όχι μόνο μία διαφορική σύνθεση τών ξένων επενδύσεων, αλλά και ένα γενικότερο μετασχηματισμό στη δομή τής οικονομίας, και κυρίως τήν ανάπτυξη που σημειώθηκε στη βιομηχανία μετά τό τέλος τών πολέμων.

Εξετάζοντας τήν κατανομή τών ξένων επενδύσεων, βλέπουμ ότι στον τραπεζικό τομέα συνεχίσθηκε ή διείσδυση του ξένου τραπεζικού κεφαλαίου. Η ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων που προκάλεσε τό προσφυγικό ρεύμα, ή επιτάχυνση του ρυθμού τών συναλλαγών αλλά και ή κερδοσκοπία που χαρακτηρίσε τήν εποχή μετά τό 1920, όδήγησαν στη δημιουργία πολυάριθμων τραπεζών. Από τό 1920 μέχρι τό 1938 ιδρύθηκαν 43 νέες τράπεζες, από τίσ όποιες οι 7 ήσαν

32. Άναφορά του Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 301.

33. Κ. Μοσκόφ, *Η Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα*, σελ. 168. Βλ. και τίσ παρατηρήσεις του Κ. Τσουκλά, στο: *Εξάρτηση και Άνασταραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος τών εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Έλλάδα (1830-1922)* (Αθήνα 1977), σελ. 264 σχετικά με τά στοιχεία που παραθέτει ό Μοσκόφ για τή δομή του επενδεδυμένου κεφαλαίου στην Έλλάδα.



ξένες (βλ. παράρτημα Ι). Βέβαια ἡ διάρκεια λειτουργίας πολλῶν ἀπ' αὐτές ἦσαν πολύ περιορισμένη καί ἡ κρίση τοῦ 1930 ὀδήγησε στήν ἐξαφάνιση πολλῶν ἀπ' αὐτές, ἔτσι ὥστε τὸ 1939 λειτουργοῦσαν συνολικά 31 τράπεζες, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 10 ἦσαν ξένες (Γράπεζα Ἀθηνῶν: 50% καί πλεόν γαλλικὴ συμμετοχή, Ἴονικὴ: 60% ἀγγλικὴ συμμετοχή, Λαϊκὴ, Βρετανογαλλικὴ Τράπεζα Προεξοφλήσεων: θυγατρικὴ τῆς Ὁθωμανικῆς Τράπεζας, Ἰταλο-Ἑλληνικὴ Τράπεζα: 90% ἰταλικὴ συμμετοχή, Am. Express: 100% ΗΠΑ, Ὁθωμανικὴ Τράπεζα: 100% Γαλλία-Ἀγγλία, Γαλλοελληνικὴ Τράπεζα Ὑποθηκῶν, Τράπεζα Θεσσαλονίκης καί Τράπεζα Ἀμάρ.<sup>34</sup>

Στὰ μεταλλεῖα ἡ μεγάλη ἐπενδυτικὴ δραστηριότητα ἔχει μειωθεῖ, ἰδρῶνται ὁμως καί στὸν τομέα αὐτὸ ὀρισμένες ξένες μεταλλευτικὲς ἐπιχειρήσεις, ἐνῶ ἄλλο χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο εἶναι ἡ διείσδυση γερμανικῶν κεφαλαίων.

Στὴν παραγωγὴ καί διάθεση ἐνέργειας ἔχουμε τὴ σύμβαση μὲ τὸν ὄμιλο Power and Traction Finance Co., ποὺ παράλληλα ἀνέλαβε καί τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταφορῶν στὴν περιοχὴ Ἀθηνῶν-Πειραιῶς. Μὲ τὴ σύμβαση (1925) παραχωρήθηκε στὸν ὄμιλο Power γιὰ ἓνα δίσταμα 60 ἐτῶν τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα παραγωγῆς καί μεταφορᾶς καί διανομῆς τοῦ ηλεκτρικοῦ ρεύματος στὴν περιοχὴ Ἀθηνῶν, ποὺ βρίσκεται σὲ ἄκτινα 20 χλμ. ἀπὸ τὴν Ὀμόνοια, ἡ ἐγκατάσταση καί ἐκμετάλλευση τράμ καί ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ηλεκτρικοῦ σιδηροδρόμου Πειραιῶς-Ἀθηνῶν μὲ προέκταση μέχρι τὴν Κηφισιά καθώς καί ἐγκατάσταση καί ἐκμετάλλευση λεωφορῶν στὴν ἴδια περιοχῇ.<sup>35</sup>

Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ νέου συγκροτήματος ἀπορροφήθηκαν διάφορες ἑταιρίες, ποὺ προϋπήρχαν (ἑλληνικὲς καί ξένες), ὅπως ἡ Ἑλληνικὴ Ἠλεκτρικὴ Ἑταιρία, ἡ Ἑταιρία Ἀεριοφότος Ἀθηνῶν, ἡ Ἑταιρία Προχιοδρόμων Ἀθηνῶν, ἡ Ἑταιρία Σιδηροδρόμων Ἀθηνῶν-Πειραιῶς καί δημιουργήθηκαν ἡ Γενικὴ Ἑλληνικὴ Ἑταιρία, ποὺ ἔλεγε τὴν Ἠλεκτρικὴ Ἑταιρία Παραγωγῆς, τὴν Ἠλεκτρικὴ Ἑταιρία Διανομῆς, τὴν Ἠλεκτρικὴ Ἑταιρία Μεταφορῶν καί τὴν Ἑταιρία Ἑλληνικῶν Ἠλεκτρικῶν Σιδηροδρόμων.

Στὸν τομέα τῶν κοινωφελῶν ἔργων ἔχουμε, ὅπως ἦδη ἀναφέρθηκε, καί ὀρισμένες ἄλλες ση-

μαντικότερες ξένες ἐπενδύσεις. Ἐτσι, τὸ 1925-6 υπογράφεται ἡ σύμβαση τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους μὲ τὴν The Foundation Co. (ΗΠΑ), ποὺ, πέρα ἀπὸ τὴν κατασκευὴ σειρᾶς ὑδραυλικῶν ἔργων στὴν πεδιάδα τοῦ Ἀξιοῦ, ἰδρύει ἑταιρία καί ἀναλαμβάνει τὴν ἐκμετάλλευση τῆς συντηρήσεως τῶν ἔργων αὐτῶν ἐνῶ συγχρόνως τῆς παραχωροῦνται 40 χιλ. στρέμματα γιὰ ὑποδειγματικὲς καλλιέργειες.<sup>36</sup> Τὸν ἴδιο χρόνο γίνεται καί ἡ σύμβαση μὲ τὴν Ulen and Co. γιὰ τὴν ἐκτέλεση καί τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἔργων ὑδρεύσεως τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν-Πειραιῶς.<sup>37</sup>

Τὸ 1930 ἡ γερμανικὴ Siemens und Halske ἀναλαμβάνει γιὰ 38 χρόνια τὸ μονοπώλιο δικαίωμα κατασκευῆς καί ἐκμεταλλεύσεως τῶν ἄστικτων καί προαστιακῶν τηλεφωνικῶν δικτύων ὀδισιατικὰ σὲ ὅλη τὴ χώρα, καθώς καί τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ὑπεραστικῶν δικτύου.<sup>38</sup> Ἡ Siemens ἰδρύσε τὴν Ἄν. Ἑλληνικὴ Τηλεφωνικὴ Ἑταιρία μὲ κεφάλαια 500 χιλ. στερλίνες.

Τὸ 1940 υπογράφεται ἐπίσης ἡ σύμβαση τοῦ Δημοσίου μὲ τὴν Hugh Cooper and Co. καί τὴ Chemical Construction Corp. (ΗΠΑ), ποὺ παραχωρεῖ γιὰ 70 χρόνια τὴ μονοπώλια καί ἐκμετάλλευση τῶν ὑδατοπτώσεων καί τῆς ἐνεργειακῆς παραγωγῆς σὲ διάφορες θέσεις τοῦ Ἀχελώου, καθώς καί ἄλλα προνόμια.<sup>39</sup>

Στὴ βιομηχανία ὑπάρχουν γύρω στὶς 25 τουλάχιστο ἑταιρίες ποὺ ἀνήκουν σὲ ξένους ἢ στὶς ὁποῖες συμμετέχουν ξένοι. Κυρίως πρόκειται γιὰ κλωστοϋφαντουργικὲς βιομηχανίες, ὅπως παραγωγὴ καλτσῶν, ὑφασμάτων, κλωστῶν, παραγωγῆς ηλεκτροτεχνικοῦ ὕλικου (Ἑλληνικὴ Ἑταιρία Ἠλεκτρικῶν Λαμπτήρων, Siemens, Ἐλετρογκάζ, Σάξενμπερ), ὀρισμένες χημικὲς (ἀσετυλίνη, βιομηχανικὰ ἀέρια)<sup>40</sup> κ.ἄ.

Στὸ ἐμπόριο δημιουργοῦνται 34 ἐπιχειρήσεις σὲ μιὰ σειρά ἀπὸ εἰδικότερες δραστηριότητες, ὅπως τὸ ἐμπόριο πετρελαιοειδῶν, δημητριακῶν, χημικῶν καί φαρμάκων, ηλεκτροτεχνικοῦ ὕλικου καί τὸ καπνεμπόριο, ὅπου οἱ ξένες καπνεμπορικὲς

36. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 249-50.

37. Βλ. Λεξικὸ Ἠλίου, ὀ.π., σελ. 1295 καί Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 236/7.

38. Γιὰ τοὺς λεπτομερεῖς ὁρους τῆς συμφωνίας, βλ. Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 287 ἐπ. Ὁ ἴδιος, κρίνοντας τὴ σύμβαση, θεωρεῖ ὅτι ἀνήκει στὶς λίγες εἰσυνειδήτες συμβάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου μὲ ξένους ἐπιχειρηματικοὺς ὄμιλους, ποὺ δὲν παραβλέπουν καί τὰ συμφέροντα τοῦ Δημοσίου καί τοῦ κοινῶν. Βλ. καί Γ. Χαριτάκης, *Οἰκονομικὴ Ἐπετησίς τῆς Ἑλλάδος (1932)*, (Ἀθῆνα 1933), σελ. 315.

39. Γιὰ τοὺς ὁρους τῆς συμβάσεως, βλ. Δ. Μπάσης, *Ἡ διαρκὴς βιομηχανία στὴν Ἑλλάδα* (Ἀθῆνα 1947), σελ. 64 ἐπ. Ὁ πόλεμος τετικὰ ἀπέτρεψε τὴν ἐκτέλεση τῆς συμβάσεως αὐτῆς.

40. Μερικὲς ἀπὸ τίς γνωστὲς μεταπολεμικὲς ξένες ἐπιχειρήσεις τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας, ἐμπορίου κτλ. εἶναι ἡδὴ ἐγκατεστημένες ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου (Siemens, Philips, Osram, Ὁξυγόνο, Schering, Socobel, Schenker, Am. Express, ΕΣΚΑΕΦ, ἑταιρίες καννοῦ, κ.ἄ.).

34. Βλ. Ν. Ἰγγλέση, *Ὁ δρόμος τῶν Ἄν. Ἑταιριῶν 1937-1938*, τ. 2. *Αἱ Ἑλληνικαὶ Τράπεζαι* (Ἀθῆνα 1939), σελ. 13-14.

35. Γιὰ τοὺς ὁρους καί τίς προνομιώδεις ἀπαλλαγῆς τῆς ἑταιρίας ἀπὸ τέλων, φόρους κτλ., τίς ἐπὶ μέρους συμμετοχῆς τοῦ ἑλλ.ν. ὀμίλου ποὺ συμβλήθηκε μὲ τὴν Power, καί τὸν τρόπο καλκυνέως τῶν κεφαλαίων, βλ. Δ. Στεφανίδη, ὀ.π., σελ. 281 ἐπ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ἄκομα ὅτι ἐνῶ ἀρχικὰ ἡ ἑλληνικὴ πλεονα ὑπέθετε τὴν πλειοψηφία καί εἶχε τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπιχειρήσεων, ἀργότερα (γύρω στὸ 1929-30), ἡ ἀγγλικὴ ὁμάδα κατόρθωσε νὰ πάρει τὴν πλειοψηφία καί τὸν ἔλεγχον στὰ χεῖρα τῆς.

εταιρίες ελέγχουν τό 75-80% τών εξαγωγών κλπ.<sup>41</sup>

Ξένες επενδύσεις σημειώνονται και σέ άλλους κλάδους τών υπηρεσιών, όπως στις μεταφορές (Am. Express, Schenker) και στις ασφάλειες. Ο Στεφανίδης αναφέρει ότι στις άρχές του 1929 από τις 131 ασφαλιστικές εταιρίες που βρίσκονταν στην Έλλάδα, οί 15 μόνο ήσαν ελληνικές και οί υπόλοιπες ξένες, χωρίς όμως νά μπορεί νά καθορισθεί ή συμμετοχή τους στις ασφαλιστικές έργασίες.<sup>42</sup>

### ξένες επενδύσεις και οικονομικοί μετασχηματισμοί

Οί επιπτώσεις τών ξένων άμεσων επενδύσεων στη διαδικασία ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας δέν μπορούν νά ξετασθούν αυτόνομα, χωρίς άναφορά στους υπόλοιπους παράγοντες που προσδιόρισαν την εξέλικτική πορεία της οικονομίας. Από τήν πραγματοποίηση τών πρώτων κάπως αξιόλογων ξένων άμεσων επενδύσεων τό 1840 (στόν τραπεζικό τομέα), μέχρι τά τέλη του 19ου αιώνα συντελείται μία σειρά από γεγονότα που βρίσκονται σέ άμεση συνάρτηση μέ τό πρόβλημα και που είναι:

α) ή κυριαρχική επιρροή τών ξένων δυνάμεων στις πολιτικές δομές του ελληνικού Κράτους,

β) ή ένδυνάμωση του έμπορευματοικού χαρακτήρα της ελληνικής κοινωνίας, μέ τήν ανάπτυξη τών μεσολαθητικών και μεταπρατικών στρωμάτων του πληθυσμού, και

γ) ή έλλειψη μιάς συστηματικής κρατικής προσπάθειας γιά τόν σχηματισμό κεφαλαίου σέ παραγωγικές δραστηριότητες της οικονομίας.

Η άνοδική κυριαρχία της Μ. Βρετανίας σάν βιομηχανικής δύναμης στόν διεθνή χώρο, και παράλληλα ή τεράστια πολιτική επιρροή της χώρας αυτής στό νεοσύστατο ελληνικό Κράτος, εκφράσθηκε σέ οικονομικό επίπεδο μέ τήν κυριαρχία στόν ελληνικό χώρο μιάς φιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής, που συμβάδιζε μέ τά οικονομικά συμφέροντα και τις θλέψεις τόσο τών δυτικοευρωπαϊκών δυνάμεων, όσο και τών κυρίαρχων εγχώριων μεσολαθητικών στρωμάτων, που πολιτικά και οικονομικά βρίσκονταν σέ σχέση εξαρτήσεως από τις δυνάμεις αυτές.<sup>43</sup> Έτσι, βασική λειτουργία του ελληνικού Κράτους στην περίοδο εκείνη ήταν νά ένισχύσει τήν έλευθερία του έμπορίου

και νά εξασφαλίσει τήν εφαρμογή του laissez faire, που συνοδεύονταν από ένα laissez passer. Το Κράτος όχι μόνο δέν παίρνει μέτρα γιά νά προστατέψει και νά ένισχύσει τήν έγχώρια βιομηχανία από τις εισαγωγές δυτικοευρωπαϊκών βιομηχανικών προϊόντων, αλλά μέ τήν εμπορική πολιτική που άκολουθεί, ένισχύει τά καταστροφικά άποτελέσματα του ευρωπαϊκού άνταγωνισμού και της έλευθερίας του έμπορίου πάνω στη βιοτεχνία και τή μεταποίηση και άποθαρρύνει τις προσπάθειες γιά τήν ανάπτυξη του τομέως αυτού.<sup>44</sup> Σέ όλη τήν περίοδο μέχρι τό 1910 περίπου, πολλές είναι τες εργοστασιακές μονάδες που ίδρύονται άπό βραχύθιες. Μέ τήν κρίση του 1883-1890 καταστρέφονται ένας σημαντικός αριθμός τών βιομηχανικών και έμπορικών επιχειρήσεων του Πειραιά, ενώ τό 1888 ή Σύρος επίσης έχει καταστραφεί σάν οικονομικό κέντρο.<sup>45</sup>

Άντίθετα, στην περίοδο αυτή όλη ή προσοχή στρέφεται στην ανάπτυξη τών μεσολαθητικών και άνταπραγωγικών δραστηριοτήτων, γεγονός που όδήγησε στό φαινόμενο του ελληνικού μεταπρατισμού και σφύργισε τόν προσανατολισμό της ελληνικής οικονομίας γιά δεκαετίες όλόκληρες.<sup>46</sup>

Στή δεκαετία του 1870-80 άρχίζει έξ άλλου και

44. Σάν βασικά χαρακτηριστικά της περιόδου αυτής μπορούν ν' άναφερθούν ή άντιρατική πολιτική σχετικά μέ τήν προστασία της βιομηχανίας, ή άνυπαρξία κρατικής πολιτικής προμηθειών, που θά ένισχυε τήν έγχώρια βιομηχανία, ή εφαρμογή δημολογικής πολιτικής που έννοούσε τις εισαγωγές σέ βάρος της έγχώριας παραγωγής, όταν τά εισαγόμενα χρησιμοποιούνταν στην παραγωγή εξαγωγών και ή συστηματική παραμέληση όποιουδήποτε άμεσης παρέμβασης του Κράτους στόν σχηματισμό κεφαλαίου στη βιομηχανία. Ο Γ. Α. Άναστασόπουλος, ό.π., σελ. 240 έπ., 522, 535 και 556, αναφέρει σειρά παραδείγματα, σχετικά μέ τά παραπάνω χαρακτηριστικά της βιομηχανικής πολιτικής. Σημειώνονται μάλιστα χαρακτηριστικά παραδείγματα αντίδράσεων στις περιπτώσεις όπου ή ίδρυση έγχώριων βιομηχανιών δημιουργεί άνταγωνιστικό κίνδυνο γιά τις ξένες βιομηχανίες. Έτσι ο Γ. Α. Άναστασόπουλος, ό.π., σελ. 92, αναφέρει ότι τό 1848 ή ίδρυση προτύπων καταστημάτων οινόποιτας και έλαιοποιτας όδηγησε σέ αντίδρασεις, επειδή θά άνταγωνίζονταν τά ξένα όμοιοιδή προϊόντα, ενώ ο Κ. Μοσκόφ, στη Θεσσαλονίκη, σελ. 62, άναφέρει ότι τό 1767 ο Γάλλος πρόξενος στη Μελώνη, μέ σκοπό νά παρεμποδίσει τή λειτουργία μεγάλου εργοστασίου σαπωνοποιίας που επρόκειτο νά κατασκευασθεί, πλήρωσε στόν ένδιωφερόμενο ένα χρηματικό ποσό. Ο Τ. Λιγνός, ό.π., σελ. 22, θεωρεί ότι ήδη τό 1829 οί δύο μεγάλες δυνάμεις (Άγγλία, Γαλλία) θά αντίδρασαν έντονα στην προσπάθεια του Καποδίστρια γιά τήν παραγωγική άξιοποίηση του δυναμικού της χώρας και θά κινητοποιήσουν έναντιον του τόν έμπορευματοικό κόσμο, τούς τσιφλικάδες κτλ., δεδομένου ότι συμφέρον τους είναι ή ύπαρξη μιάς εξαρτημένης Έλλάδας, χωρίς παραγωγική ανάπτυξη, χωρίς αγοράς και πώλησεως προϊόντων και πρώτων ύλων. Γιά τά άποτελέσματα του ευρωπαϊκού άνταγωνισμού, βλ. επίσης Κ. Μοσκόφ, *Η Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα*, σελ. 88, ενώ γιά τή δημολογική πολιτική της Έλλάδας βλ. Κ. Βεργόπουλο, ό.π., σελ. 119-137.

45. Γ. Α. Άναστασόπουλος, ό.π., τ. 2ος, σελ. 596/7, 605 και 651.

46. Βλ. Β.Ι. Φιλία, ό.π., σελ. 88 έπ.

41. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 296.

42. Στόν ίδιο, σελ. 295/6.

43. Η εξάρτηση αυτή, χαλαρή στις πρώτες δεκαετίες, όλοκλήρυνεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Βλ. πάνω σ' αυτό Κ. Τσουκαλά, ό.π., σελ. 354 έπ., Γ. Κορόδα, ό.π., σελ. 50 και Κ. Μοσκόφ, *Η Έθνική και Κοινωνική Συνείδηση στην Έλλάδα*, σελ. 118.

ἡ πολιτική τοῦ ἔντονου ἐξωτερικοῦ δανεισμοῦ, ποῦ ὀλοκληρώνει τή διαδικασία τῆς ἐξαρτήσεως ἀπό τίς ξένες δυνάμεις καί ἀφαίρει ἀπό τὸ Κράτος κάθε δυνατότητα νά χαράξει αὐτονομη κεραική πολιτική, ποῦ θά προσανατολιζόταν πρὸς τή συσσώρευση κεφαλαίου στους παραγωγικούς τομεῖς τῆς οἰκονομίας.<sup>47</sup> Ἡ παραγωγικὴ ἄξιοποίηση τῶν ἑλληνικῶν πόρων θά βασισθεῖ στὶς ξένες ἐπενδύσεις. Ἀπὸ τὸ 1861 περίπου οἱ ἄδειες πρὸς παραχωροῦνται σέ ξένους ἰδιώτες ἢ ἐπιχειρήσεις γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ὄρυκτοῦ πλοῦτου, τὴν κατασκευὴ καὶ ἐκμετάλλευση ἔργων ὑποδομῆς καὶ κοινῆς ὠφελείας, εἶναι πολυάριθμες καὶ ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο τὸ Κράτος προσπαθοῦσε νά προωθήσει τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Βέβαια, ὅπως σημειώθηκε, σ' ὀλόκληρη τὴν πρώτη περίοδο μέχρι τὸ 1860, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ξένων γιὰ ἐπενδύσεις στὴν Ἑλλάδα ἦταν σχετικὰ περιορισμένο καὶ ἄρκετὰ ἐπιλεκτικὸ. Ὁ ἑλληνικὸς χῶρος ἀποτελοῦσε δευτερεύουσα ἀγορὰ καὶ δέν διέθετε πλούσια κοιτάσματα, ποῦ ἢ ἐκμετάλλευστὶ τους θά συγκέντρωνε τὸ ἄμεσο ἐνδιαφέρον τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κεφαλαίου, οὔτε καὶ προσέφερε σπουδαίες δυνατότητες δημιουργίας μεγάλων ἀρκετικῶν ἀπὸ ξένους γιὰ παραγωγὴ ἐξαγωγίμων προϊόντων, ὅπως ἄλλες χώρες τῆς περιφέρειας.<sup>48</sup>

Γενικά ὁμως, οἱ ξένες ἐπενδύσεις ἐπαῖξαν σημαντικό ρόλο στὴν καταθῦνση ποῦ πῆρε ὁ σχηματισμὸς κεφαλαίου στὴν ἑλληνικὴ οἰκονομία τοῦ 19ου αἰώνα. Ὅπως ἀναφέρθηκε, σημαντικό τμήμα τοῦ κεφαλαίου στὸν τραπεζικὸ, στὸν μεταλλευτικὸ καὶ στὸν τομέα τῆς ὑποδομῆς ἀφορὰ ξένες ἐπενδύσεις.<sup>49</sup> Μὲ τὴ συγκέντρωσή τους στους τομεῖς αὐτοὺς οἱ ξένες ἐπενδύσεις ἐνίσχυσαν ὀρισμένους μόνον τομεῖς τῆς οἰκονομίας, καὶ βασικά τίς υπηρεσίες, σέ βάρος τῆς παραγωγῆς ὑλικῶν προϊόντων.

Ἔτσι, ἡ δημιουργία τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος συνδέθηκε μὲ τὴ χρηματοδότηση βασικά τὸ ἐμπορίου, ποῦ ἢ ἀνάπτυξή του δέν ἀνταγωνιζόταν τὸ

ξένο κεφάλαιο, διευκόλυνε τὴ διείσδυση τῶν ξένων προϊόντων στὴν ἑλληνικὴ ἀγορὰ καὶ τὴν ἐξαγωγὴ ἀγροτικῶν προϊόντων καὶ πρώτων ὑλῶν, προωθώντας ἐστὶ τὴν «ἐμβάθυνση» τῶν σχέσεων τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας μὲ τὴ διεθνή κεπιταλιστικὴ ἀγορὰ.<sup>50</sup> Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ οἱ σχέσεις πολιτικῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τὴν Ἄγγλια καὶ Γαλλία, ποῦ χαρακτηρίζαν τὴν Ἑλλάδα τοῦ Ὁθῶνα, μετασχηματίζονται καὶ διευρύνονται προοδευτικά πρὸς τὴν κατεθῦνση τῆς οἰκονομικῆς ἐξαρτήσεως, διαδικασία ποῦ ὀλοκληρώνεται στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα.

Τὸ μικρὸ μέγεθος τῆς ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ ἡ ἀνυπαρξία συνθηκῶν τέτοιων, ποῦ νά ἐξασφαλίζουν ὑψηλὴ ἀπόδοση στὶς ἐπενδύσεις ποῦ θά κατεθῦντον στὸν βιομηχανικὸ τομέα, ὀδηγήσαν στὴ συγκέντρωση σημαντικοῦ τμήματος τῶν ξένων ἄμεσων ἐπενδύσεων (καὶ τῶν ἐπενδύσεων χαρτοφυλακίου) στὸν τομέα τῆς ὑποδομῆς. Τὸ ἑλληνικὸ Κράτος ἐξασφάλιζε εἰνοϊκότατους ὁρους στὰ ξένα κεφάλαια ποῦ ἐπενδύονταν στὸν τομέα αὐτὸ, ἢ ἀνάπτυξη τοῦ ὁποίου ὀδηγοῦσε στὴ δημιουργία ἐξωτερικῶν οἰκονομιῶν γιὰ τὴν ἀποδοτικότερη λειτουργία τόσο τοῦ ξένου, ὅσο καὶ τοῦ ἐγχώριου κεφαλαίου. Καθὼς βέβαια ἡ οἰκονομία ἦταν προσανατολισμένη πρὸς τὸ ἐμπόριο, ἢ ἀνάπτυξη τῆς ὑποδομῆς αὐτῆς (χερσαῖες καὶ θαλάσσιες μεταφορές, ἠλεκτροφωτισμὸς, συγκοινωνιακὸ καὶ τηλεπικοινωνιακὸ ἄστικό δίκτυο κτλ.) ἐνίσχυσε στὴν οὐσία τὴν ἀστικοποίηση καὶ τὸν ἀντιπαραγωγικὸ χαρακτήρα τῆς,<sup>51</sup> ἐνῶ ὁ μονοπωλιακὸς χαρακτήρας τῶν ἐταιριῶν, ποῦ ἐκμεταλλεύονταν τὰ ἔργα αὐτὰ, ἐξασφάλιζε ὑψηλὰ κέρδη στὶς ξένες ἐπιχειρήσεις.

Οἱ ξένες ἐταιρίες κυριάρχησαν γιὰ μεγάλο διάστημα στὴ μεταλλευτικὴ παραγωγὴ καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς Ἑλλάδας. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1860-70 καὶ μέχρι τὸν Ἀ' Παγκόσμιο Πόλεμο, ἢ παραγωγὴ μολύβδου, ψευδάργυρου, σιδήρου καὶ λευκολίθου, ποῦ ἀντιπροσώπευε τὸ 93,4% τῆς συνολικῆς μεταλλευτικῆς παραγωγῆς στὴν περίοδο 1865-1909, ἔρισκταν ὀλοκληρωτικά ἢ σέ μεγάλο βαθμὸ στὰ χέρια τους.

Ἐπὶ πλεόν, οἱ ξένες ἐπενδύσεις στὰ μεταλλεῖα, προσανατολισμένες καθὼς εἶναι στὴν ἐξαγωγὴ μεταλλευμάτων σέ ἀκατέργαστη μορφή, εἶναι ἀποκομμένες ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη οἰκονομία καὶ ἐλάχιστα συντελοῦν στὴν πραγματικὴ συμ-πληρωματικῶν ἐπενδύσεων (backward καὶ forward effects).

50. Γιὰ τὴ χρηματοδότηση τοῦ ἐμπορίου σὴν μορφή ἐργασίας τῶν τραπεζῶν, βλ. G. Haritakis, *Annuaire économique de la Grèce pour l'année 1938* (Athènes 1939), σελ. 82. Κ. Τσουκαλά, ὀ.π., σελ. 265.

51. Γιὰ τὴ λειτουργία αὐτῆ τῶν ἔργων ὑποδομῆς, στὶς χώρες τῆς περιφέρειας ὅπου κυριαρχοῦν ἀκόμα τὸ ἐμπορευματικὸ κεφάλαιο, βλ. P. Baran, *The Political Economy of Growth* (London 1973, Penguin), σ. 332-7.

47. Βλ. Β. Ι. Φίλια, ὀ.π., σελ. 91 καὶ Τ. Λιγνάδη, ὀ.π., σελ. 34.

48. Βλ. Β. Ι. Φίλια, ὀ.π., σελ. 76/7 καὶ 79, ποῦ θεωρεῖ ἐπίσης ὅτι ὁ ρωσο-ἀγγλικὸς ἀνταγωνισμὸς στὴν περιοχὴ λειτουργοῦσε ἀνασταλτικὰ στὴν καπιταλιστικὴ ἐπενδύτικὴ δραστηριότητα. Βλ. ἐπίσης Κ. Τσουκαλά, ὀ.π., σελ. 21 καὶ Γ. Δερτιλιῆ, *Κοινωνικὸς Μετασχηματισμὸς καὶ Στρατιωτικὴ Ἐπέμβαση 1880-1909* (Ἀθήνα 1977), σελ. 17.

49. Ὁ Κ. Μοσκόφ, στὸ: *Ἡ Ἐθνικὴ καὶ Κοινωνικὴ Συνείδηση στὴν Ἑλλάδα*, σελ. 168, ἀναφέρει ὅτι τὸ 1909 ἢ συμμετοχὴ τοῦ ξένου κεφαλαίου ἀντιπροσώπευε τὸ 58% ποῦ κεφάλαιο στὶς τραπεζές, τὸ 45% στὶς κοινοφελεῖς ἐπιχειρήσεις, τὸ 22% στὸ ἐμπόριο, τὸ 63% στὴ βιομηχανία καὶ τὸ 25% στὴ ναυτιλία. Ἐν καὶ τὸ ποσοστὸ στὴ βιομηχανία φαίνεται ἐξαιρετικὰ διογκωμένο, τὰ μεγέθη αὐτὰ μποροῦν νά θεωρηθοῦν ἐνδεικτικά γιὰ τὴ διείσδυση ποῦ εἶχε συντελεσθεῖ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Παραγωγή κυριότερων μεταλλευτικών προϊόντων μεταξύ 1865-1909

	σε χιλ. τόννους	%
Σίδηρο	7634	52,3
Σιδηρομαγνήτο	3766	25,8
Ψευδάργυρος	117	0,8
Μαγγάνιο	246	1,7
Χρώμιο	132	0,9
Λευκόλιθος	580	4,0
Λιγνίτης	317	2,2
Σμόρις	170	1,2
Μόλυβδος	580	4,0
Πεφρυγμένος ψευδάργυρος	954	6,5
Καιστική και δίπυρος μαγνησία	106	0,6
	14602	100,0

Πηγή η: Έπεξεργασία στοιχείων από Λεξικό 'Ηλίου, δ.π., σελ. 1503 και Γ. Α. Αναστασοπούλου, δ.π., σελ. 1177,8.

Η διεύθυνση στο έμπόριο, ιδίως μετά το 1880, εξασφάλισε στις άναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και τον έλεγχο πάνω στο εξωτερικό έμπόριο βασικών εξαγωγικών προϊόντων, όπως ο καπνός, έν μέρει ή σταφίδα, και άργότερα τάλυαλιά, ένω κατά τήν περίοδο ιδίως του μεσοπολέμου σημειώνεται ξένη διεύθυνση και στο εισαγωγικό έμπόριο τής 'Ελλάδας (πετρελαιοειδή, αυτοκίνητα, χημικά, ηλεκτροτεχνικό υλικό). Η έξαπλωση τής ξένης παρουσίας και στον έμπορικό τομέα δέν ήταν βέβαια καινούργιο στοιχείο. Οί δυτικοευρωπαίοι έμποροι κυριαρχούσαν στο έμπόριο τής οθωμανικής αυτοκρατορίας,<sup>52</sup> και ή διεύθυνση τής παρουσίας τους από τή τέλη του 19ου αϊ. στο έμπόριο του έλληνικού κάρου δέν είναι ποιοτικά νέο στοιχείο.

Η πραγματοποίηση ξένων επενδύσεων σε τομείς μέ έντονα μονοπωλιακά ή όλιγοπωλιακά χαρακτηριστικά εξασφάλισε στο ξένο κεφάλαιο ύψηλά κέρδη και τον έλεγχο πάνω σ' ένα άξιο-όλογο τμήμα του οικονομικού πλεονάσματος. Τράπεζες, μεταλλεία, έμπόριο, επιχειρήσεις κοινής όφελείας, ασφάλειες, ήσαν τομείς, που, λόγω τής άποδοτικότητάς τους, συγκέντρωναν τό έντονο ένδιαφέρον όλων τών μερίδων του επιχειρηματικού κόσμου τής εποχής. Αφήνοντας κατά μέρος τίσ εμφανείς περιπτώσεις, όπου οί ξένες άμεσες επενδύσεις άποτελούσαν τή μόνη ή τή σπουδαιότερη επιχειρήση στον τομέα που πραγματοποιούνταν (π.χ. Ίονική Τράπεζα, Έθνική Τράπεζα, μετά-

λεία Λαυρίου, Φίξ, επιχειρήσεις κοινής όφελείας), βλέπουμε ότι ή ξένη διεύθυνση συνδέεται στενά μέ όλιγοπωλιακές δομές και σε μία σειρά από άλλες περιπτώσεις:

—Τό 1898 ή άτμοπλοϊκή συγκοινωνία τής Έλλάδας γίνονταν από 4 εταιρίες μέ 31 πλοία, από τίσ όποιες ή μία μέ 9 πλοία (Τζών Μάκ Δούαλ και Βαρβούρ) ήταν άλλοδαπή.<sup>53</sup>

—Γύρω στο 1910 στη Μακεδονία λειτουργούν 10 νηματοργεία μέ συνολικά 2470 έργατες, 2970 ίππους και 73100 άτράκτους, από τά όποια τά δύο μέ 800 έργατες, 700 ίππους και 20000 άτράκτους (τό 1/4 περίπου) είναι γαλλικά.<sup>54</sup>

—Από τίσ 5 εταιρίες στη Β. Έλλάδα, ή μία (Fils de C. A. Ergera et Cie) είναι άλλοδαπή.<sup>55</sup>

—Από τά δύο εργοστάσια μύρας στη Μακεδονία, τό ένα και μεγαλύτερο (γύρω στο 80% τής παραγωγής) είναι άλλοδαπό.<sup>56</sup>

—Τά τέσσερα σημαντικότερα εργοστάσια τής Μακεδονίας (Άτμόμυλος τής Άν. Όθωμανικής Έταιρίας—Άλατινή), τό Κεραμοποιείο Άλατινή, τό εργοστάσιο Φωταερίου Θεσσαλονίκης και τό Καπνοκπτήριο τής Régie Ottomane des Tabacs) ήσαν άλλοδαπά.<sup>57</sup>

—Τό έμπόριο τών πετρελαιοειδών θρίσκεται στα χέρια ξένων εταιριών.<sup>58</sup>

—Τό εξαγωγικό έμπόριο καπνού ελέγχεται από ξένες, βασικά άμερικανικές, εταιρίες.<sup>59</sup>

Βασικό συμπέρασμα από τήν άνάλυση που προηγήθηκε είναι ότι οί ξένες άμεσες επενδύσεις στην περίοδο που εξετάστηκε, χωρίς νά άποτελούν κυρίαρχο παράγοντα στη διαμόρφωση τών δομών του έλληνικού κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, έπηρεασαν όστόσο, παράλληλα μέ άλλους μηχανισμούς, βασικά χαρακτηριστικά φαινόμενα τής διαδικασίας τής νεοελληνικής οικονομικής άνάπτυξης: ένίσχυση τών οικονομικών τομέων, που δέν άνταγωνίζονται τήν επέκταση τών δυτικοευρωπαϊκών βιομηχανικών δυνάμεων, καθώς και του έμπορευματικού-άντιπαραγωγικού χαρακτήρα τής ελληνικής οικονομίας, ξένος έλεγχος και ιδιοποίηση ενός τμήματος του πλεονάσματος τής οικονομίας, διαστρέβλωση τών δομών στις έξωτερικές άνταλλαγές και στήν προσφορά και ήτσηση προϊόντων, περιορισμένη συσσώρευση κεφαλαίου στους παραγωγικούς τομείς

52. Βλ. ιδίως τίσ παρατηρήσεις του Β. Ι. Φίλια, δ.π., σελ. 35 έπ. πάνω σ' αυτό και για τή θέση τών Έλλήνων έμπόρων στον βαλκανικό και μικρασιατικό χώρο. Αντίθετη άποψη φαίνεται νά ύποστηρίζει ό Κ. Τσουκαλάς, δ.π., σελ. 252, 356/7, που θεωρεί ότι ή άμεση συμμετοχή του ξένου κεφαλαίου στις έμπορικές δραστηριότητες ήταν μέχρι το 1880 περιθωριακή στήν οθωμανική Τουρκία και ότι ή ελληνική μεγαλοαστική τάξη άντιμετωπίζει από τότε τον άνταγωνισμό του διεθνούς κεφαλαίου, σε χώρους που άποτελούσαν πριν πεδία μονοπωλιακής δραστηριότητάς τής.

53. Γ. Α. Αναστασοπούλου, δ.π., σελ. 749/50.

54. Στόν ίδιο, σελ. 910/1.

55. Στόν ίδιο, σελ. 913.

56. Στόν ίδιο, σελ. 913/4.

57. Για τή Régie βλ. Ν. Vervey-G. Dambmann, δ.π., σελ. 182 έπ.

58. Βλ. Γ. Α. Αναστασοπούλου, δ.π., σελ. 937.

59. Βλ. Β. Ι. Φίλια, δ.π., σελ. 76 και Κ. Τσουκαλάς, δ.π., σελ. 264/5.

τῆς οἰκονομίας, καί, τέλος, ἐνίσχυση τῶν δομῶν οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἐξαρτήσεως κατά τή διάρκεια ὅλης τῆς περιόδου πού ἐξετάστηκε. Τό γεγονός ὅτι ὁ ἑλληνικός χῶρος, λόγω τῆς ὑπαγωγῆς του στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία, ἀπέφυγε τήν εὐρωπαϊκή καπιταλιστική διείσδυση μέχρι τήν ἰδρυση τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους,<sup>59</sup> ἐνῶ παράλληλα διέθετε ἕνα ἄρκετά σημαντικό ἐπιχειρηματικό δυναμικό μέ ἀνεπτυγμένη δραστηριότητα καί χρηματική δύναμη στόν ἐμπορικό καί ναυτιλιακό τομέα, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα νά παρεμποδισθεῖ μιά τυπικά ἀποικιακή ἐξέλιξη, ὅπου τό ξένο κεφάλαιο θά ἀσκούσε κυριαρχικό ἔλεγχο σέ ὅλους τοῦς

ἀναπτυγμένους τομεῖς τῆς οἰκονομίας.<sup>60</sup>

Μέ τήν ἐναρξη τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ἀστικός μετασχηματισμός καί ξένη ἐξάρτηση ἀποτελοῦσαν βασικά χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς πραγματικότητας. Μετά τόν πόλεμο, τά δύο αὐτά στοιχεῖα θά εἶναι ἐκεῖνα πού θά ὀδηγήσουν στό φαινόμενο τῆς ταχρῶνυθμης ἀνόδου τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας, μιάς ἀνόδου ὅμως πού ἐξακολουθεῖ νά φέρει ἔντονα τά χαρακτηριστικά τοῦ περιφερειακοῦ καπιταλισμοῦ, καί ὅπου οἱ ξένες ἄμεσες ἐπενδύσεις ἔπαιξαν ἕνα ρόλο πολύ πτό καθοριστικό καί δυναμικό γιά τή δομή καί τή λειτουργία τῆς οἰκονομίας, ἀπό ὅτι πρίν.

59. Βλ. Β. Ι. Φίλια, ὀ.π., σελ. 76 καί Κ. Τσουκαλά, ὀ.π., σελ. 264/5.

60. Βλ. Κ. Τσουκαλά, ὀ.π., σελ. 266 καί Γ. Δερτιλῆ, ὀ.π., σελ. 165.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι: Ξένες ἐπενδύσεις<sup>1</sup> στήν ἑλληνική οἰκονομία κατά τομεῖς καί χώρα προελεύσεως (1830-1939)**

Ἐπωνυμία ἐπιχειρήσεως	Ἔτος ἰδρύσεως	Βασικοί ξένοι μέτοχοι	Χώρα προελεύσεως
<b>Ιη περίοδος (1830-1879)</b>			
<i>Τραπεζικός τομέας</i>			
1. Ἴονική Τράπεζα <sup>2</sup>	1839	Ionian Bank Ltd	Ἀγγλία
2. Ἐθνική Τράπεζα Ἑλλάδος	1841	Eynard, Rothschild κ.ἀ.	Γαλλία, Ἀγγλία
3. Ὄθωμανική Τράπεζα <sup>3</sup>	1863	Credit Lyonnais καί Ἀγγλοι	Γαλλία, Ἀγγλία
<i>Μεταλλευτικός τομέας</i>			
4. Ἀν. Γαλλική Ἐτ. Λαυρίου	1867	J. Serpieri et H. Roux et Cie	Γαλλία
5. Soc. Française des mines de Laurium <sup>4</sup>	1876	" "	Γαλλία
6. Γαλλική Ἐτ. Σερίφου-Σπηλιαιέζης <sup>5</sup>	1880	" "	Γαλλία
<i>Ἐνεργειακός τομέας</i>			
7. Ἐτ. Ἀεριοφότος Ἀθηνῶν <sup>6</sup>	1857	Fr. Ferald (μέχρι τό 1887) Ἀν. Ἐτ. Ἀεριοφότος καί Ὑδάτων (μέχρι τό 1938)	Γαλλία
8. Φωτισμός Ἐρμουπόλεως μέ φωταέριο <sup>7</sup>	1872	Alfr. Gotero	Γαλλία
<i>Μεταποίηση</i>			
9. Ζαχαροβιομηχανία <sup>8</sup>	1841	Κ. Ροβέρτης—B. Villeroy	Βέλγιο-Γαλλία
10. Κενοποιεῖο Σύρου <sup>9</sup>	1851	Θεμ. Μιχάλοθιτις—Βράτζλερ	
11. ΦΙΞ <sup>10</sup>	1864	Γ. Φίξ	Γερμανία

1. Πρίν ἀπό τήν περίοδο αὐτή οἱ ξένες ἐπενδύσεις ἦσαν σχεδόν ἀνύπαρκτες. Ἀπό τίς λίγες πληροφορίες πού μορπόμενα νά συγκεντρώσουμε, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν ὀρισμένες τελείως μονομερῆς περιπτώσεις. Ἐπὶ ἀναφερόμεθα ὅτι Βενετοί εἶχαν ἰδρύσει ἕνα ἐργοστάσιο ὑφανμάτων στό Βελαστινο καί ἕνας Γάλλος βιοτεχνία παραγωγῆς χρυσῆ ἀπό γλυκοῦρα στή Ζακύνθο. Βλ. Κ. Σιμόπουλου, *Ξίνοι τοῦξήλοτες στήν Ἑλλάδα 1880-1810* (Ἀθήνα 1975), σελ. 429 καί 440.

2. Ἡ Ἴονική Τράπεζα ἰδρύθηκε στή Ἐπτανήσα ἐπὶ ἀγγλικῆς κυριαρχίας. Μετά τήν ἐνωμασίωση τῶν νησιῶν στό ἑλληνικό Κράτος τό 1864, ἐπεκτάθηκε καί στόν ὄλοποιο ἑλληνικό χῶρο. Τό 1938 ἐξαγόρασε τή Λαϊκή Τράπεζα. Βλ. Α. Φέρρη: «Τό ἔξνο κεφάλαιο στήν Ἑλλάδα (1840-1940)», στόν *Οἶκον. Ταχυδρόμο* τῆς 29. 1. 76.

3. Ἐδρα τῆς τράπεζας ἦταν ἡ Κωνσταντινούπολη καί στή Θεσσαλονίκη ἰδρύθηκε τό 1863 ὑποκατάστημα, πού λειτουργοῦσε μέχρι τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σπῶν. Σάν τράπεζα κυριαρχεῖ στήν ἀγορά τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλά καί σέ ὅλο τό χῶρο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Βλ. Δημ. Στεφανοῦδη: *Ἡ ἐπίσημη ἔξνο κεφαλαίων καί αἱ οἰκονομικαί καί πολιτικαί τῆς συνένετια* (Θεσσαλονίκη 1930), σελ. 231 καί Κ. Μοσκόφου, *Θεσσαλονίκη 1700-1912. Τόμη τῆς μεταρτατικῆς πόλης* (Ἀθήνα 1974), σελ. 64.

4. Ἡ ἐταιρία αὐτή προήλθε ἀπό τήν Ἀν. Γαλλική Ἐτ. Λαυρίου μετά τή διένεξη τῆς τελευταίας μέ τό ἑλληνικό Δημοσιο, πού ὀδήγησε στήν ἐκποίηση τῆς στήν Τράπεζα Κωνσταντινουπόλεως (Α. Συγγρού). Ἡ τράπεζα ἰδρύσε τήν Ἐταιρία Μεταλλουργεῖων Λαυρίου μαζί μέ τόν Ἴταλο Ι. Σεριέρη, ἐνῶ ἀπό τήν παλιά ἐταιρία ἰδρύθηκε τό 1876 ἡ Soc. Française des mines de Laurium. Βλ. Δ. Στεφανοῦδη, ὀ.π., σελ. 175 καί Γ. Α. Αναστασοπούλου, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας 1840-1940* (Ἀθήνα 1947), τομ. 1ος, σελ. 268.

5. Βλ. Γ. Κορδάτου, *Εἰσαγωγή τῆς ἐξνο κεφαλαιοκρατίας* (Ἀθήνα 1972), σελ. 57.

6. Βλ. Λεζίκο Ἰαῖος, τόμ. Ἑλλάς, σελ. 1296 καί Δ. Στεφανοῦδη, ὀ.π., σελ. 178.

7. Βλ. Γ. Α. Ἀναστασοπούλου, ὀ.π., σελ. 260/1.

8. Ἦταν στό 1850 πτωχόσση λόγω τῆς ἀδυναμίας τῶν Γάλλων γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρήσεως. Βλ. Δ. Στεφανοῦδη, ὀ.π., σελ. 174, Γ. Α. Ἀναστασοπούλου, ὀ.π., σελ. 55, 58, 75, 78 καί 82/3.

9. Εἶναι τό πρῶτο στήν Ἑλλάδα καί χρησιμοκοεῖ ξένους ἐργάτες. Βλ. Γ. Α. Ἀναστασοπούλου, ὀ.π., σελ. 927/8.

10. Ἡ πρῶτη μεγάλη βιομηχανία μετῶς καί πάγου στήν Ἑλλάδα. Μέχρι τό 1928 εἶχε ἐξαγοράσει ὅλες τίς ἄλλες ἐταιρίες πού ἰδρύθηκαν στό μεταξύ. Βλ. S. Ronant, *Griechenland von heute* (Amsterdam 1935), σελ. 177.

οί ξένες άμεσες επενδύσεις καί ή διαμόρφωση τής νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)

12. Οίνοποιητική Άχαφα <sup>11</sup>	1873	Γ. Κλάους	Γερμανία
13. Έργοστάσιο Χημικών προϊόντων Έλλάδος <sup>12</sup>	1873	Ίδρύθηκε από τήν Έθνική Τράπεζα, τήν Τράπεζα Άθηνών, τή Soc. Viticole, τή Banque d' Orient κ.ά.	Γαλλία
14. Μεταξουργείο <sup>13</sup>			Άγγλία
15. Γαλλικοί Άλευρόμυλοι <sup>14</sup>	1854		Γαλλία
16. Άλευρόμυλοι <sup>15</sup>	1873	Alatini κ.ά.	Αυστρία, Ίταλία
<b>Τηλεπικοινωνίες</b>			
17. Έκμετάλλευση ύποβρυχίων τηλεγραφικών γραμμών έσωτ. καί έξωεωτερικού <sup>16</sup>	1859	Newell and Co (μέχρι τό 1866) Mediterranean Extension Telegraph Co-W. Binney (μέχρι 1871) Levant Submarine Telegraph Co-Eastern Telegraph Co (μέχρι 1932) Cable and Wireless Co (μέχρι 1939)	Άγγλία
<b>Συγκοινωνίες</b>			
18. Έκμετάλλευση συγκοινωνίας Άθηνών-Πειραιώς μέ άμάξια <sup>17</sup>	1835	Στρόγγ	Γερμανία
19. Σιδηρόδρομος Άθηνών-Πειραιώς <sup>18</sup>	1857	Fr. Ferald	Γαλλία

Άγροτικός τομέας

Άπό τή σύσταση τού ελληνικού Κράτους μέχρι τό 1879 είχαν πραγματοποιηθεί οί έξης ξένες επενδύσεις στόν άγροτικό τομέα (πρότυπα τσιφλικία)<sup>19</sup>:

20. de Roujoux (Άττική)			Γαλλία
21. de Lapierte (Άττική)			Γαλλία
22. Noel (Εύβοια)			Άγγλία
23. Stoli (Ξηροχώρι)			Ίταλία
24. Άφοί Vild (Εύβοια)			Έλβετία
25. de Mimont (Εύβοια)			Γαλλία
26. Faliere (Ξηροχώρι)			Γαλλία
27. Leeves (Εύβοια)			ΗΠΑ
28. Fournier (Καλαμάτα)			Γαλλία

**2η περίοδος (1880 - 1914)**

**Τραπεζικός τομέας**

1. Τράπεζα Άθηνών <sup>20</sup>	1893	Συμμετοχή τού Comptoir National de Paris	Γαλλία
2. Τράπεζα Κρήτης <sup>21</sup>	1899	Συμμετοχή Hambro Bank μέ Έθνική Τράπεζα	Άγγλία
3. Τράπεζα Θεσσαλονίκης <sup>22</sup>	1888	Banque Parisienne et des Pays Bas	Γαλλία
4. Τράπεζα Hirsch <sup>23</sup>	1888	Αυστριακά καί ίταλικά κεφάλαια	
5. Τράπεζα Ανατολής <sup>24</sup>	1904	Συεργασία Έθνικής Τραπέζης καί Nationalbank für Deutschland	Γερμανία

**Μεταλλεία-Όρυχεία**

6. Μεταλλεία μαγνησίου <sup>25</sup>		British Petrified	Άγγλία
7. Μεταλλεία Λευκολίθου <sup>25</sup>		Co; Anglo-Hellenique de Magnesium	Άγγλία
8. Grecian Marbles Co Ltd <sup>26</sup>		Soc. des Marbres Grecs	Άγγλία

11. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 178 καί S. Ronart, ό.π., σελ. 112.

12. Γ. Α. Αναστασοπούλου, ό.π., σελ. 278 καί D. G. Antonopoulou, *La Dette Publique Hellénique. Les Sociétés Anonymes en Grèce* (1922), σελ. 477.

13. Άγνιστο τό έτος ίδρύσεως. Ο Άναστασοπούλος, ό.π., σελ. 192 αναφέρει ότι τό 1854 έθηκε σέ πλειστηριασμό.

14. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σελ. 66.

15. Κ. Μοσκόφ, ό.π., σελ. 66.

16. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 176 καί 228, 292/3.

17. Βλ. Λεξικό 'Ηϊους, τόμ. Έλλάς, σελ. 1306 καί Ν.Σ. Κτενιάδη: *Οί πρώτοι Έλληνικοί σιδηρόδρομοι* (Άθήνα 1936), σελ. 28.

18. Τελικά ή γραμμή κατασκευάστηκε από τή άγγλική «Έταιρία τού άπό Άθηνών εις Πειραιά σιδηροδρομού» καί τό έγκαινια έγιναν τό 1869. Τό 1874 ή έταιρία άγοράστηκε από τή Βιομηχανική Τράπεζα (ΑΕ Σιδηροδρομός Άθηνών - Πειραιώς). Βλ. Ν. Σ. Κτενιάδη, ό.π., σελ. 34 έπ., Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 177. Λεξικό 'Ηϊους, τόμ. Έλλάς, σελ. 1306 καί Γ. Α. Αναστασοπούλου, ό.π., σελ. 35/6.

19. Άπό τό διέλιθο τού Κ. Βερβοπούλου, *Τό άγροτικό ζήτημα στην Έλλάδα 1830-1909* (Άθήνα 1974), σελ. 141-143.

20. Μετά τό 1907 ή Γαλλία ανέλαβε τή διεύθυνση τής Τραπέζας, Βλ. Ν. Ίγγλέση: *Όδηγός τών Άνωνύμων Έταιριών 1937-1938*, τεύχος 2, *Αί Έλληνικαί Τραπέζαι* (Άθήνα 1939), σελ. 8.

21. Βλ. Κ. Μοσκόφ: *Η Έθνική καί Κοινωνική Συναίτηση στην Έλλάδα 1830-1909* (Άθήνα 1974), σελ. 162.

22. Έβρα τής τράπεζας ήταν ή Κωνσταντινούπολη καί ύπάρχον ύποκαταστήματα σέ όλες τες μεγάλες πόλεις τής Τουρκίας. Λειτουργησε μέχρι πριν από τόν Β Παγκ. Πόλεμο. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 231 έπ. καί Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη*, σελ. 64.

23. Βλ. Κ. Μοσκόφ, *Θεσσαλονίκη*, σελ. 64/5.

24. Βλ. Ν. Ίγγλέση, ό.π., σελ. 9 καί Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 224/5 καί 293. Η Ξένη συμμετοχή ήταν λιγότερο από 50% καί έπεκτάθηκε καί σέ Γαλλούς καί Άγγλους. Σκοπός τής τράπεζας ήταν ή διεκδίκηση τών οικονομικών σχέσεων Έλλάδος, Τουρκίας, Αίγυπτου καί Εξέ. Πόντου. Πέρα από τες πέντε αυτές τράπεζες ό Μοσκόφ αναφέρει ότι τή Θεσσαλονική λειτουργούσαν καί μέ σειρά από άλλες τράπεζες, όπως οι: Deutsche Bank (Γερμανία), R. Beaudouy (Γαλλία), Soc. Générale (Γαλλία), Banque Nat. de Turquie (Άγγλια), Βλ. *Θεσσαλονίκη*, σελ. 65/6.

25. Βλ. Η. Lefevre-Meaulle: *La Grèce Economique et Financiere en 1915* (Paris, 1916), σελ. 70 καί Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 227.

26. Η. Lefevre-Meaulle, ό.π., σελ. 72 καί Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 227. Η Έταιρία ιδρύθηκε μέ σκοπό τή έκμετάλλευση λατομείων μαρμάρου στην Πεντέλη, Ξυρό, Στύρα, κτλ.



Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών, 6' και γ' τετράμηνο 1977

9. Μεταλλεία σιδήρου<sup>27</sup>
10. ΑΕ Μεταλλείων σιδήρου Λαρυμνης<sup>28</sup>
11. Άν. Μεταλλευτική έτ. ΛΟΚΡΙΣ<sup>28</sup>
12. Έτ. Μεταλλείων Βάτι Μήλου<sup>28</sup> 1908
13. Έλλ. Έτ. Μεταλλείων Λευκούθου<sup>28</sup> 1908
14. Όλλανδοελληνική μεταλλευτική έτ.<sup>28</sup> 1905
15. Syra Mining Co<sup>28</sup> 1909
16. Chollet et Co. (σιδηρομεταλλεία)<sup>29</sup>

Παραγωγή-Διανομή ενέργειας

17. Έλληνική Ήλεκτρική Έταιρία Thom-son-Houston<sup>30</sup> 1899
18. Φωτισμός Κερκύρας και προεκτάσεων ΑΕ (μετέπειτα: Φωτισμός του Κέντρου)<sup>31</sup> 1896
19. Έργοστάσιο Φωταερίου Θεσσαλονίκης<sup>32</sup> 1887
20. Co. des Tramways et d' éclairage Electriques de Salonique<sup>33</sup> 1891
21. Έλληνικών όμνιον ηλεκτρισμού (Λάρισα)<sup>34</sup> 1912

Μεταποίηση

22. Κεραμοποιείο Sté An. Industrielle et Commerciale de Salonique (Alatini)<sup>35</sup> 1880
23. Νηματοργείο Sides et Cie (Θεσ/κη) 1890
24. Νεώλειο-ναυπηγείο 1891
25. Έργοστάσιο δυναμιτιδός 1891
26. Βιομ. Ζύθου Όλυμπος (Θεσσαλονίκη) 1892
27. D. Cattegno. Λιθοτυπογραφείο 1892
28. Νηματοργείο Nouvelle Filature (Θεσσαλονίκη) 1895
29. Ατμόμυλος, Sté An. Industrielle et Commerciale de Salonique 1898
30. Φανελλοποιείο-όμβρελλοποιείο, Fils de C.A. Ertaga et Cie (Θεσ/κη) 1900
31. Βιομηχανία κανύβας (Θεσ/κη) 1900
32. Ασφαλτοβιομηχανία
33. Καπνοκπτήριο
34. Καρφοβελοποιείο<sup>36</sup>
35. Μηχανουργείο-Χυτήριο Frères Tiano et Cie (Θεσ/κη) 1906
36. Ύφαντουργείο Sté Ottomane des tissus (Θεσ/κη) 1906
37. Έλληνική Έταιρία Οίνων-Οίνοπνευμάτων<sup>37</sup> 1906
38. Λιθογραφείο-Σιγαροχαρτοποιείο The mail de Botton (Θεσσαλονίκη)<sup>38</sup> 1908
39. Άρβυλοποιείο Kalderon et Aroesti (Θεσσαλονίκη)<sup>38</sup> 1910

Συγκοινωνίες

40. Έταιρία Ιπποσιδηροδρόμων έν Έλλάδι<sup>39</sup> 1880
41. Διεθνής έταιρία Διόρυγος Κορίνθου<sup>40</sup> 1882

Corp. Grecque des Minerais  
 Άγγλία  
 Βέλγιο  
 Γαλλία  
 Γαλλία-Ίταλία  
 Όλλανδία  
 Όλλανδία  
 Αύστρια

Ήλεκτρική έτ. Βρυξελλών TH.-H.  
 Ήλεκτρική έτ. TH. - H. Μεσογείου  
 Βέλγιο  
 Γαλλία  
 Βέλγιο  
 Γαλλία  
 Βέλγιο  
 Γαλλία

Omnium Français d' Electricité Γαλλία

Τζών και Μάκ Δουάλ, Γ. Βαρβούρ  
 Κάρ. HON  
 Misrahi, Fernandes et Cie

Γαλλία  
 Γαλλία

Γαλλία

Tores, Misrahi et Cie  
 The Newchatel Asphalt Ltd  
 Régie ottomane des tabacs  
 Aύγ. Rothschild

Άγγλία  
 Γαλλία

Τράπεζα Άθηνών (1/2), Προνομ. έτ. στα-  
 φίδος (1/2)

Γαλλία

Soc. des Laminoirs, Forges et Fonde-  
 riede Jemmapes V. Demerbe et Cie  
 E. Turer μέχρι το 1889  
 Τό 1905 εξαγοράστηκε από την Έθνική  
 Τράπεζα

Βέλγιο  
 Ούγγαρία

27. Βλ. H. Lefevre-Meaule, ό.π., σελ. 66.

28. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 227.

29. Γ.Α. Άναστασοπούλος, ό.π., σελ. 117. Ό ίδιος στη σελ. 119 αναφέρει επίσης ότι στην Άνδρο εργάσθηκαν σε σιδηρούς περιοχές οι Ξένες έταιρίες Michanick Brod., Monnet Co., Bodaviz et Peterson το 1911 και μέχρι το 1914 ό G. Kahn.

30. Σκοπός της έταιρίας ήταν ή παροχή ηλεκτρικού στην περιοχή Άθηνών-Πειραιώς. Το 1920 εξαγοράσε την Έτ. Σιδηροδρόμων Άττικής, Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 225 και D. G. Antonopoulou, ό.π., σελ. 333. Σε άλλο όμως σημείο (σελ. 278) ό Στεφανίδης αναφέρει ότι μέχρι το 1929 που ό Ιταλοελαβετικός όμιλος ΣΙΒΑ μπήκε στην έταιρία, αυτή είχε κυρίως έλληνικά κεφάλαια.

31. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 225-6.

32. Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 937.

33. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 230/1 και D. G. Antonopoulou, ό.π., σελ. 350.

34. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 226.

35. Τό στοιχείο για τις έπιχειρήσεις 22 μέχρι 33 έχουν παρθεί από τον Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 664, 703, 805, 910/1, 913/4, 936, 937, από τον Κ. Μοσκόφ, Όλοσηολογία, σελ. 67 και τον D. G. Antonopoulou, ό.π., σελ. 505.

36. Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 605, και σελ. 937 για τις έπιχειρήσεις 35/6.

37. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 226.

38. Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 937.

39. Σημείωμα Ιπποκινήτων τράμ στην περιοχή Άθηνών-Πειραιώς και από το 1890 άτιμοτροχιόδρομος Άθηνών-Φαλήρου. Ή έταιρία λειτουργείσε μέχρι το 1906 όποτε ήρθηκε ή ΑΕ Τροχιόδρομων Άθηνών-Πειραιώς-Περσέρων (Βελγική), που άπορροφήθηκε στον όμιλο Πόουερ το 1925. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 196/7, 223-4. Λεξικό Ηρώς, τ. Έλλάς, σελ. 1306/7.

40. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 191 έπ.

οι ξένες άμεσες επενδύσεις και ή διαμόρφωση της νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)

42. Άν. Έταιρία Σιδηροδρόμων Άττικής	1882	Ίδρύθηκε από την Έταιρία Μεταλλουργείων Λαυρίου	
(γραμμή Άθήνα-Λαύριο) <sup>41</sup>		Θ. Μαυρογοράτος μέχρι τό 1929, που περιήλθε στον έλεγχο Βέλγων και Γάλλων	
43. ΑΕ Σιδηροδρομοί Θεσσαλίας <sup>42</sup>	1882		
44. ΑΕ Σιδηροδρομοί Πειραιώς-Άθηνών-Πελοποννήσου (ΣΠΑΠ) <sup>43</sup>	1882	Soc. Générale de l'empire ottomane, Anglo-Foreign Banking Co, I. Serpieri, F. Grieninga	Άγγλία, Γαλλία
45. Σιδηροδρομική γραμμή Μύλων-Καλαμών <sup>44</sup>	1887	Βέλγιο. Τό 1892 την έταιρία ανέλαβαν οι ΣΠΑΠ	Βέλγιο κλπ.
46. Σιδηροδρομική γραμμή Πειραιώς-συνόρων <sup>45</sup> (Έταιρία Έλληνικών Σιδηροδρόμων)	1889	W. Eckersley κ.ά. Τό 1900 λόγω άδυναμίας ανέλαβαν Βέλγιο και Γάλλοι. Τό 1914 έξαγοράστηκε από τό ελληνικό Κράτος.	Βέλγιο, Γαλλία
47. Έταιρία Σιδηροδρόμων Θεσσαλονίκης-Μοναστήρι (298 χλμ.) <sup>46</sup>	1890	Γαλλική έταιρία ανατολικών σιδηροδρόμων	Γαλλία
48. Co. du chemin de fer Jonction Salonique-Dédeagatch-Constantinople <sup>47</sup>			Γαλλία
49. Έλληνική έταιρία τροχιοδρόμων Άθηνών-Πειραιώς-Περχωρών <sup>48</sup>	1906		Βέλγιο
<b>Έμποριο</b>			
50. Έξαγογές κουκουλιών J. Aelion <sup>49</sup>			
51. » » I. Σαπόρτα		J. Saltari	
52. » » Frères Bensonan			
53. » » δερμάτων Tjino Fernandez			
54. » »			
55. » » E. Malwurt			
56. » » W. Saltiel Co			
57. » καπνών The American Tobacco Co (Καβάλα)			ΗΠΑ
58. » » The Commercial Co of Salonica Ltd			
59. » » The Oriental Tobacco Ltd Herrog and Co			
60. » » The Macedonian Tobacco Ltd			
61. Έξαγογές καπνών <sup>50</sup>		Kiazim Emin	
62. » »		Maier et Cie	
63. » »		Hazan Akif Zade et Co	
64. Άποθήκευση-Διανομή Πετρελαίου <sup>51</sup>	1911	Standard Oil Co N.Y.	ΗΠΑ
65. » » » <sup>52</sup>	1919	»	
66. » » » <sup>53</sup>	1912	Etoile Roumaine	Ρουμανία
67. ΑΕ διαχειρίσεως-μονοπωλίων Έλλάδος <sup>54</sup>	1887	Comptoir d'Escompte de Paris-Hambro Bank	Γαλλία, Άγγλία
68. Soc. Commerciale Hellenique d'Importation et d'Exportation <sup>55</sup>		Έθνική Τρ., Τρ. Άθηνών, Ίονική, Maison Hamburger et Cie	Γαλλία
69. Γάλλο-Έλληνική ΑΕ <sup>56</sup>		Προν. έτ. προστασίας παραγωγής-έμπορίας σταφίδος, Maison Hamburger et Cie, κ.ά.	
70. Έμπορική και Βιομηχανική ΑΕ <sup>57</sup>			

41. Ή έτ. άπορροφήθηκε από την Πάσηρ τό 1925. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 193, και Λεϊκό Ήλιος, ό.π., σελ. 1307.

42. Άφορ ό τη σιδηροδρομική γραμμή Βόλος-Βελιστινο-Λάρισα και Βελιστινο-Τρικάλα-Καλαμπάκα, μήκους 204 χλμ. και Βόλος-Μηλίδες μήκους 29 χλμ. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 194 και Ν.Σ. Κτενιάδη, ό.π., σελ. 61 και 68.

43. Τό 1929 περιήλθε στον έλεγχο της Hambro Bank. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 292, 194/5 και Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 874.

44. Ν. Σ. Κτενιάδης, ό.π., σελ. 96.

45. Ν.Σ. Κτενιάδης, ό.π., σελ. 124/5 και 159, Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 216.

46. Ή γραμμή καταλήθηκε τό 1915 από τό Κράτος γιά στρατιωτικούς σκοπούς. Τό 1928 διακανονίστηκε ή έξαγορά και άποζημίωση της έταιρίας και τό έλλην. Κράτος ανέλαβε έπίσης την έξυμρήρεση ενός όμολογιακού δανείου τοΰ 1893 της έταιρίας ύνους 60 έκστ. γαλλ. φράγκων. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ό.π., σελ. 246/7.

47. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 229/230.

48. Βλ. ύπόσημ. 39, Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 223.

49. Γιά τις έπιχειρήσεις 30 μέχρι 60 θλ. Γ.Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 931, 934 και 935. Όλες είναι έγκρατιστημένες στη Β. Έλλάδα (Θεσσαλονίκη).

50. Γ. Α. Άναστασοπούλου, ό.π., σελ. 931.

51. Στόν ίδιο, σελ. 937. Οι έγκαταστάσεις ήσαν στη Θεσσαλονίκη.

52. Στόν ίδιο, σελ. 983 και 1118.

53. Στόν ίδιο, σελ. 937. Οι έγκαταστάσεις ήσαν στη Θεσσαλονίκη.

54. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 197.

55. D. G. Αποπορουλο, ό.π., σελ. 431.

56. Στόν ίδιο, σελ. 456, Σκοπός της έτ. ήταν ή είσαγωγή έμπορευμάτων γιά τόν στρατό.

57. Στόν ίδιο, σελ. 471.

71. Προνομιούχος ἑταιρία πρὸς προστασία τῆς παραγωγῆς-ἔμπορίου σταφίδος <sup>58</sup>	1905	Τράπεζα Ἀθηνῶν-Erlanger and Co-Banque de l' Union Parisienne	Ἀγγλία-Γαλλία
72. Soc. Privilegiée des magasins généraux de la Grèce. <sup>59</sup>	1907	1907 Προν. ἑτ. προστασίας παραγωγῆς-ἔμπορίου σταφίδος - Ἐθνικὴ Τράπεζα, Τράπεζα Ἀθηνῶν	Ἀγγλία-Γαλλία

**Ἀσφάλειες**

Ἀπὸ στοιχεῖα πού παραθεθεῖ ὁ Ν. Verney<sup>60</sup> προκύπτει ὅτι οἱ ἐξῆς ἀσφαλιστικῆς ἑταιρίαις εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴ Θεσσαλονίκη:

Ἀγγλικές: City of London (1880), Guardian (1887), Lancashire (1887), London and Lancashire (1888), London Insurance (1887), Marine, North British Mercantile Co (1869), Northern Co (1876), Norwich Union (1887), Phoenix Fire Office (1868), Queen (1888), Royal (1874), Sun (1868).

Γαλλικές: La Confiance (1887).

Γερμανία: Transatlantische Gütversicherungsgesellschaft.

Αὐστρία: Assicurazioni generali di Trieste (1887).

Ἡ δραστηριότητά τους ἀφοροῦσε, βασικά, ἀσφάλειες πυρὸς καὶ ναυτικῆς μεταφορῆς.

**Ναυτιλιακὸς τομέας**

73. Ἀρχαῖκὴ ἀτμοπλοία <sup>61</sup>	1908		Ἀγγλία
74. Ἀγγλοελληνικὴ ἀτμοπλοία	1909	Furness and Levis	Ἀγγλία
75. Ἀγγλοϊονικὴ ἀτμοπλοία	1910	Ἀγγλοὶ καὶ Ἕλληνες ἐφοπλιστές	Ἀγγλία
76. Ρωσοελληνικὴ ἀτμοπλοία	1912	Ρῶσοι καὶ Ἕλληνες ἐφοπλιστές	Ρωσία

**Διάφοροι τομεῖς**

77. Ὁθωμανικὴ ἑτ. Ὑδάτων Θεσσαλονικῆς <sup>62</sup>	1888		Βέλγιο
78. Ἐταιρία ἐκμεταλλεύσεως λιμένος Θεσσαλονικῆς <sup>63</sup>	1904		Γαλλία
79. Ἐκμετάλλευση λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων Καβάλας <sup>64</sup>			Γαλλία
80. Ἐκμετάλλευση ἀμπελώνων <sup>65</sup>		Gutland	Γερμανία
81. Ἐκμετάλλευση ἀποξηραμένων ἐκτάσεων Κωπαίδος <sup>66</sup>	1887	Lake Copais Ltd	Ἀγγλία

**3η περίοδος (1914-1919)**

Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι πραγματοποιήθηκαν ξένες ἄμεσες ἐπενδύσεις στὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία.

**4η περίοδος (1920-1939)**

**Τραπεζικὸς τομέας**

1. Τράπεζα Ἀμάρ (Θεσσαλονικῆ) <sup>67</sup>	1920		Ἰσραηλιτικὰ κεφάλαια
2. Ἀγγλοαμερικανικὴ Τράπεζα <sup>68</sup>	1923		Ἀγγλία,
3. Ἀγγλοαμερικανικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος <sup>69</sup>	1924		Ἀγγλία
4. Σερβοελληνικὴ Τράπεζα (Θεσσαλονικῆ) <sup>70</sup>	1926		
5. Γαλλοσερβικὴ Τράπεζα <sup>71</sup>			Γαλλία
6. Ἀγγλοαιγυπτιακὴ Τράπεζα Αἰγαίου <sup>72</sup>			Ἀγγλία
7. The Hellenic and General Trust Co Ltd <sup>73</sup>	1927	Hambro's Bank (1/3), Ἐθνικὴ Τρ. (1/3) καὶ Speyer καὶ Co (1/3)	Ἀγγλία, ΗΠΑ
8. Βρετανοναγγλικὴ Τρ. Προεξοφλήσεων <sup>74</sup>	1928		Ἀγγλία, Γαλλία
9. Ἰταλοελληνικὴ Ἐμπορικὴ Τράπεζα <sup>75</sup>	1929	Banca Commerciale Italiana	Ἰταλία
10. Γαλλοελληνικὴ Τράπεζα Ὑποθηκῶν <sup>75</sup>	1930		Γαλλία
11. Am. Express Co.	1928	Am. Express	ΗΠΑ

58. Στὸν ἴδιο, σελ. 311 καὶ Δ. Στεφανίδη, ὁ.π., σελ. 222/3. Ἡ ἑταιρία ἐξαγοράστηκε τὸ 1924 ἀπὸ τὸ Δημόσιο.

59. D. G. Αποποροῦ, ὁ.π., σελ. 324.

60. Ν. Verney & Dambmann, *Les puissances étrangères dans le Levant en Syrie et en Palestine* (Paris 1900), σελ. 200.

61. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 228/9 γιὰ τὶς ἑταιρίαις 73-75 καὶ Γ.Α. Ἀναστασοπούλου, ὁ.π., σελ. 749/50 γιὰ τὴν 76.

62. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 230. Τὸ 1929 δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἑταιρία ἡ Ἐταιρία Διανομῆς Ὑδάτων Θεσσαλονικῆς μὲ γαλλικὴ κυρίως, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀγγλικὴ καὶ ἐλληνικὴ συμμετοχὴ.

63. Στὸν ἴδιο, σελ. 231. Ἡ ἑταιρία ἐξαγοράστηκε τὸ 1930.

64. Στὸν ἴδιο, σελ. 231. Ἡ ἑταιρία ἐξαγοράστηκε τὸ 1929.

65. H. Lefeuve-Meaulle, ὁ.π., σελ. 23 καὶ 145.

66. Ἡ ἑταιρία ἐκμεταλλεῖτο τὰ 190 χιλ. ἀπὸ τὰ 240 χιλ. στέρματα τῆς περιοχῆς, καλλιεργάντας ἡ ἴδια τὰ 50 χιλ. περίπου καὶ ὀπνεοικιζόντας τὰ ὑπόλοιπα στῶς χωρικοῦ. Μεταξὺ 1920-25 οἱ σχέσεις τῆς ἑτ. μὲ τοὺς ἀγρότες ἔγιναν ὀξύτατες. Τελικὰ τὸ Δημόσιο ἀναλαβροῦσε τὶς ἐκτάσεις αὐτῆς τὸ 1952. Βλ. Δ. Στεφανίδη, ὁ.π., σελ. 190 καὶ Α.Φ. Φορῆ, ὁ.π.

67. Ν. Ἰγγλέσης, ὁ.π., σελ. 12. Ἡ τράπεζα λειτουργοῦσε μέχρι τὸν Β' Παγκ. Πόλεμο.

68. Στὸν ἴδιο, σελ. 12. Λειτουργοῦσε μέχρι τὸ 1924.

69. Στὸν ἴδιο, σελ. 12. Λειτουργοῦσε μέχρι τὸ 1930.

70. Στὸν ἴδιο, σελ. 13.

71. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 232.

72. Στὸν ἴδιο, σελ. 232.

73. Στὸν ἴδιο, σελ. 274 ἑτ.

74. Στὸν ἴδιο, σελ. 294 καὶ Ν. Ἰγγλέση, ὁ.π., σελ. 14. Λειτουργοῦσε μέχρι τὸν Β' Παγκ. Πόλεμο.

75. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 294 καὶ Ν. Ἰγγλέσης, ὁ.π., σελ. 14. Λειτουργοῦσαν μέχρι τὸ 1940.

οί ξένες άμεσες επενδύσεις και ή διαμόρφωση τής νεοελληνικής οικονομίας (1830-1939)

*Όρυχεία-Μεταλλεία*

12. Έταιρία Μεταλλείων Βωξίται Δελφών <sup>76</sup>	1932	Γερμανία
13. Γεν. Έταιρία Πυριμάχων Προϊόντων Έλλάδος <sup>77</sup>		
14. Μεταλλευτική και Βιομηχανική Έταιρία <sup>78</sup>		
15. Έλληνική Μεταλλουργική και Μεταλλευτική Έταιρία <sup>79</sup>	Vieille Montagne-Mansfeld	Βέλγιο, Γερμανία
16. Μεταλλευτική Έταιρία Μπάρλου Βωξίται Έλλάς ΑΕ <sup>80</sup>	Otavi Minengesellschaft und Eisenbahn	Γερμανία
17. Έταιρία Μεταλλείων Σκούρου <sup>81</sup>		Γερμανία
18. The Lokris Nickel Co Ltd <sup>82</sup>	Middle East Development Corp. Ltd.	Άγγλία

*Ενέργεια*

Συγκρότημα Power <sup>83</sup> :	1926	Όμιλος Power and Traction Finance Co. όπου συμμετείχαν οι: The Prudential Assurance Co Ltd, Babcock and Wilcox, The English Electric Co Ltd και Siemens Brothers Ltd	Άγγλία, Γερμανία
19. Γενική Ηλεκτρική Έταιρία			
20. Ηλεκτρική Έταιρία Παραγωγής			
21. Ηλεκτρική Έταιρία Διανομής			
22. Έλληνική Έταιρία Ηλεκτρισμού Γαλιλαϊός <sup>84</sup>			

*Μεταποίηση<sup>85</sup>*

23. Βιομηχανική Έταιρία Σωληναρίων-Κυτιοποιίας ΕΒΕΣΚ
24. Έλληνική Βιομ. Έτ. ΓΚΑΖΟΦΑΚΤΕΡ ΜΠΕΡΧΟΥΔΑΡ
25. Φινολάς Βιομ. Έταιρία
26. Έλληνική Έταιρία Έλαστικών Έγκλεμπέρ
27. ΑΕ Έμποροβιομηχανικών Έπιχειρήσεων Β. Μαραγκόπουλος<sup>86</sup>
28. Έλληνική Έτ. Ηλεκτρικών Λαμπτήρων
29. Έλεκτρογκάζ Έταιρία πωλήσεως και Έγκαταστάσεως ειδών ηλεκτρισμού, ύδατος και αερίθωτος
30. Σήμενς Έλληνική Ηλεκτροτεχνική Έταιρία
31. Έλληνική Ηλεκτροτεχνική Έταιρία Σάξενμπερ
32. Άγγλική Έριουργία εν Έλλάδι ΜΠΡΙΤΑΝΝΙΑ
33. Έτ. Πλεκτικής Λαΐς
34. Γενική Καλτσποϊία ΓΕΚΑ
35. Βιομηχ. Έτ. Κλωστών Κ. Ραζής και Σία
36. Μόρσον Μηχανική Έταιρία
37. Παγοποιείο και Ψυγείο Καβάλας
38. Έτ. Βιομηχανικών Άερίων «τό Όξυγόνο»
39. Έλληνική Έτ. Διαλελυμένης Άσετυλίνης
40. Έλληνική Βιομηχ. Έτ. Έμαγιέ<sup>87</sup>
41. ΑΕ Μύλοι Άγ. Γεωργίου
42. Έλληνική Έταιρία Βιομηχανικών Έπιχειρήσεων<sup>88</sup>
43. Έτ. Κατασκευής και Έκμεταλλεύσεως Άεροπλάνων ΡΑΑΒ

76. Ν. Ίγγλσης, *Οικονομική Έπιθέωρησις των Άν. Έτ. τής Έλλάδος 1939-1940* (Άθήνα 1940), Μέρος Α' τ. Α' σελ. 41.

77. Στόν ίδιο, σελ. 41.

78. Στόν ίδιο, σελ. 41.

79. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 294/5.

80. Στόν ίδιο.

81. Στόν ίδιο. Η έταιρία είναι παλαιότερη κα στην περίοδο ατή επενδύθηκαν σ' ατήν γερμανικά κεφάλαια γιά την αναδιοργάνωση τής.

82. Στόν ίδιο.

83. Στόν ίδιο, σελ. 280 έπ. Στην Power συγχωνεύθηκαν μιά σειρά από παλιές έταιρίες ηλεκτροπαραγωγής και μεταφοράς, όπως οι: Έλληνική Ηλεκτρική Έταιρία Άεριοφωτος Άθηνών, Έτ. Τροχιοδρόμων Άθηνών και ή Έτ. Σιδηροδρόμων Άττικής. Τά προνόμια τής έταιρίας έληξαν τό 1960 με την εξαγορά τής από τό έλληνικό Δέμοσιο.

84. Ν. Ίγγλση, ό.π., σελ. 35.

85. Τά στοιχεία γιά τίς βιομηχανικές και έμπορικές έπιχειρήσεις που άκολουθούν βασίζονται στην έκδοση του Ν. Ίγγλση, ό.π. και άφορούν έπιχειρήσεις που ή σύσταση του Διοικητικού Συμβουλίου τους άποτελεί ίσχυρή ένδειξη ότι υπάρχει ξένος έλεγχος ή σοβαρή συμμετοχή ξένων. Στοιχεία γιά τους ξένους μετοχούς, τό έτος ίδρύσεως και την έθνικότητα των ξένων μετόχων δέν δίδονται.

86. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 297, ότι ίδρύθηκε και με ιταλικά και ισραηλιτικά κεφάλαια.

87. Δ. Στεφανίδης, ό.π., σελ. 297.

88. Δ. Γ. Αντωνοπου, ό.π., σελ. 584.

44. Standard Carpets of London<sup>89</sup>
45. Oriental Carpets<sup>89</sup>
46. Eastern Carpets Co<sup>89</sup>
47. The Anatolian Rug Manuf. Co<sup>89</sup>

*Συγκοινωνίες*

- Συγκρότημα Power:
48. Ἡλεκτρική Ἴταιρία Μεταφορῶν
  49. Ἴταιρία Ἑλληνικῶν Ἡλεκτρικῶν Σιδηροδρόμων

*Ἐμπόριο*

- Πετρελαιοεἶδη:
50. Ἑλληνική Ἴταιρία Ἐμπορίου καί Βιομηχανίας Πετρελαίου ΝΑΦΘΑ
  51. ΣΟΚΟΜΠΕΛ Ἑλληνική Ἐμπορική Ἴταιρία Πετρελαίων ΑΕ<sup>90</sup>
  52. Asiatic Petroleum Co Ltd<sup>91</sup>

*Ἐμπόριο Αὐτοκινήτων*

53. Ἐμποροβιομηχανική Ἐτ. ΦΙΑΤ Ἑλληνική
54. Ἑλλ.ν. Ἐτ. Κινητῶν ΦΟΡΝΤ
55. Ἴταιρία Αὐτοκινήτων ΑΘΗΝΑ
56. ΑΟΥΤΟ Ἐμποροβιομηχανική Ἐτ. Αὐτοκινήτων

*Ἐμπόριο Δημητριακῶν*

57. Εἰσαγωγική καί Βιομηχ. Ἐτ. Δημητριακῶν Γρανάρια
58. Bunge Ἑλλάς Ἐμπ. Ἐτ.

*Γενικό Ἐμπόριο*

59. Γενική Ἐμπορική Ἐτ. ΙΝΙΣ<sup>92</sup>
60. Bowen Rees Ἑλλάς
61. Ἐμπορική Ἐτ. Οἶκος Στρίγκου
62. Σέφελ καί Σμίτ Ἐμπ. Ἀντιπιδῶν καί Γεωργικῶν Ἐπιχειρήσεων
63. Χ. Πάτερσον. Ἐτ. Γενικοῦ Εἰσαγωγικοῦ καί Ἐξαγωγικοῦ Ἐμπορίου

*Ἐμπόριο Χημικῶν-Φαρμάκων*

64. Σέρινγκ Ἑλλ.ν. Ἐμπορική Ἐτ. Φαρμακευτικῶν Προϊόντων
65. Ἐμπορική καί Φαρμακευτική Ἐτ. ΦΑ-ΘΗΝΑ
66. Ἴταιρία Ἐμπορίου Χρωμάτων καί Χημικῶν Προϊόντων ΑΘΑΝΙΑ
67. Συνεργασία Γαλλοελληνικῆς Φαρμακευτικῆς Βιομηχανίας

*Διάφορες ἔμπορικῆς ἑταιρίες*

68. Ἐμπορική Ἐτ. Α. Κέλλερ καί Σια (μηχανές)
69. Ἀμερικανοβαλκανική Ἐμπ. Ἐτ. ΑΜΒΑ
70. Rheinmetall Borsich Ἑλλ.ν. Ἐμπ. Ἐτ.
71. ΕΣΚΑΕΦ Ἑλληνοσουηδική Ἐτ. Ἐνσφ. Τριβέων
72. Γιούνιον Τζάκ Ὑφασματεμπορική Ἐτ.
73. Ν. Παπαδόκης Ἑλληνική Ἐμπ. Ἐτ.
74. Ἐμπορική Ἐτ. Ν. ΣΑΛΤΙΕΛ
75. Ἡ Ἐπίθλεμς Ἑλλ.ν. Ἐμπ. Ἐτ.
76. Ἡλεκτροχημική Ἐτ. Ἑλλάδος
77. Ἐτ. πωλήσεως ἀνθρακασβεστίου ΕΠΑ
78. ΦΙΑΠΣ Ἑλλ.ν. Ἐμπ. Ἐτ. δι' ἠλεκτρικά προϊόντα

89. Δ. Στεφανίδης, ὁ.π., σελ. 297.

90. Δ. Στεφανίδης, Ἰδρύθηκε τὸ 1927 μὲ θελγικά κεφάλαια.

91. Βλ. Γ. Α. Ἀναστασοπούλου, ὁ.π., σελ. 1118

92. D. G. Αποπορούτο, ὁ.π., σελ. 446.

79. Ἑλλην. Ἐτ. Καπνῶν Ἀνατολῆς  
 80. Τζ. Ἐσδέρς Ἐμπ. Ἐτ. Καπνῶν  
 81. Αὐστροελληνικὴ Ἐτ. Καπνῶν  
 82. Karpnos SA Hellenique de tabacs de  
 Thrace et de Macédoine<sup>93</sup>

*Μεταφορές*

83. Am. Express-Ταξίδια Μεταφορῆς  
 84. Σένκερ καὶ Σία Ἑλλην. Ἐτ. Μεταφορῶν  
 85. Intercontinental Ἑλλην. Ἐτ. Μεταφορῶν  
 καὶ Συγκοινωνιῶν

*Ναυτιλία*

86. Ναυτιλ. Ἐμπορικὴ Ἐτ. Ολίβιε  
 87. Ναυτ. καὶ Ἐμπ. Ἐτ. Τζῶν Κάμπελ Διά-  
 δοχοί

*Διάφοροι τομεῖς*

88. Σύμβαση μετ' Foundation Co <sup>94</sup>	1925	Foundation Co	ἩΠΑ
89. ΑΕ Ἑλλην. Ἐτ. Ὑδάτων Ἀθηνῶν-Πει- ραιῶς καὶ Περιχώρων <sup>95</sup>	1925	Ulen Co	ἩΠΑ
90. Ἀν. Ἑλληνικὴ Τηλεφωνικὴ Ἐτ. <sup>96</sup>	1931	Siemens	Γερμανία
91. Ἐτ. Τεχνικῶν Ἔργων <sup>97</sup>		H. Cooper and Chemical Construction Corp.	
92. Σύμβαση μετ' Cooper <sup>98</sup>	1940		ἩΠΑ

93. D. G. Antonopoulo, δ.π., σελ. 674.

94. Δ. Στεφανίδης, δ.π., σελ. 249/50

95. Βλ. Λεξικὸν Ἠλίου, δ.π., σελ. 1295.

96. G. Haritakis, *Annuaire Economique de la Grèce pour l' Année 1935* (Athènes 1937), σελ. 315.

97. D. G. Antonopoulo, δ.π., σελ. 823.

98. Δ. Μπάτσος, *Ἡ βαρεῖά διοργανία στὴν Ἑλλάδα* (Ἀθῆνα 1947), σελ. 64 ἐπ.